

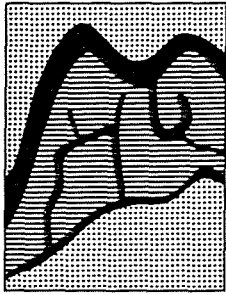

Datum
Uw kenmerk
Ons kenmerk
Onderwerp

1-6-82

Geachte Heer van Ham,
als dank voor uw
hulp met de zegels van het Land van Meegen
zend ik u maar mijn hele verhaal over de
dorpszegels in de huidige gemeente Lith toe.
Ik hoop over een (langere) tijd dit onder-
werp verder uit te diepen; dan zal ik
allereerst ook de collectie in het gemeent-
archief komen bekijken.

Met vriendelijke groet,
J. Tongerloo

Maaskroniek

uitgave van de Heemkundekring

"Maasdorpen in de gemeente Lith"

4e jaargang nr 7

36 pagina's

datum 27 januari 1981

INHOUD

Ten Geleide	pag. 1
Inhoudsopgave voorgaande edities (1 t/m 6)	3
KRAAK, Marij	
-Centje rollen ... of wat een oud Kessels spelletje met mosterd te maken heeft	4
VEN, Urs F.J.M.v.d.	
-De dijkdoorbraak in Lith in 1855	5
LUCAS, Paul M.G.	
-De Kesselse Hut	11
HEES, P.J.van	
-De windmolens van Lith en omgeving door de eeuwen heen	21
VINK-MULDERS, mevr. A	
-Een 18e eeuwse "Wagtreglement" in Lith	27
TONGERLOO, Louise van	
-Gemeentewapens en schepenbankzegels in de gemeente Lith(I)	30

besch. over zegels zie IV

afz. Lith zie deel III
Oijen zie deel III+IV
Marsh zie deel IV+I
Lithoijen zie deel IV
Alem zie deel IV+II
Teuffelen met Harenan + I
Ma charm
Kessel zie deel IV
zie deel II, I

GEMEENTEWAPENS EN SCHEPENBANKZEGELS IN DE GEMEENTE LITH (I)

In de voorvorige aflevering gaf ir. Cuypers een overzicht van de wapens van de huidige gemeente Lith en van de opgeheven gemeenten op haar grondgebied. Daarbij besteedde hij natuurlijk ook de nodige aandacht aan de zegels die door de dorpsbesturen vóór 1810 gebruikt waren. Er bleven enkele vragen over, zoals die naar de betekenis van het Lithse wapen, en of zulke voorstellingen op wapens en zegels eigenlijk wel iets symboliseren, en wat dan. Naar mijn indruk werden enkele andere punten niet helemaal duidelijk, bijvoorbeeld de verhouding tussen wapens en zegels, en die tussen schepenbanken en heren van heerlijkheden. Ik vroeg me af of ik in dit onderwerp niet wat verder zou kunnen komen. Voor Lith zelf had ik immers een gunstig uitgangspunt, omdat ik me al langer heb verdiept in de oudste eeuwen van dat dorp. Voor de flankerende dorpen had ik langzamerhand ook al wat bruikbare aantekeningen gemaakt. Die gegevens heb ik nu op beperkte schaal wat proberen aan te vullen. Bij Oijen en Teeffelen voel ik me echter nog niet erg op m'm gemak! Wat ik nu en in volgende afleveringen ga schrijven zal dus ook nog niet de complete geschiedenis van zegels en wapens van Alem tot en met Oijen zijn! Alleen wat aanvullingen, verduidelijkingen, en hier en daar een suggestie, die door verdere vondsten weerlegd of bevestigd kan worden. Vragen zullen er bij mijn verhaal ook wel blijven.

In dit nummer zal nog geen enkel zegel of wapen voorkomen. De bestelde foto's laten namelijk op zich wachten. Daarom begin ik nu met wat te vertellen over de achtergrond, waarvoor zich de geschiedenis van zegels en wapens in onze dorpen afspeelde. Dan weten we straks, wanneer we zien dat schepenen zich een zegel gaan aanschaffen, met welke autoriteiten zij van doen hadden.

TWEE SOORTEN DORPEN

Zes voormalige gemeenten, zes oude schepenbanken - vier "heerlijke" dorpen en twee "gewone". "Heerlijke" dorpen, heerlijkheden, waren Alem, Kessel, Lith en Oijen; Maren en Lithoijen waren niks bijzonders, zo rond 1350. Teeffelen deed immers toen niet mee: het had geen eigen schepencollege maar maakte deel uit van de schepenbank van het graafschap Megen. ¹⁾

Wat moet je je nou voorstellen onder heerlijkheden?

Kort uitgelegd, en vereenvoudigd, het volgende. Heerlijkheden ontstonden in de Middeleeuwen, ofwel doordat een man van gewicht gedaan wist te krijgen dat andere machthebbers zijn gezag over een plaats, een streek erkenden; of een belangrijk vorst, bijvoorbeeld de hertog van Brabant, gaf zijn eigen gezag over een plaats, een streek, in grotere of kleinere omvang in leen aan iemand van enig kaliber. Hoe dat precies gegaan is, kunnen we meestal niet volgen bij gebrek aan bronnen. We zien vaak alleen het resultaat: iemand is heer van een dorp, heeft er de "heerlijkheid" van. Dat wil niet zeggen dat hij er alle grond en huizen bezit (wel meestal een gedeelte). Onder zijn gezag kunnen allerlei andere grondeigenaren voorkomen. Heerlijkheid betekent onder andere wél, dat de heer de schout en schepenen aanstelt die in zijn naam het dorp besturen en er recht spreken.

Zo'n heer is niet altijd één persoon. Een groep mensen kan dat overheidsgezag ook samen uitoefenen: een abdij, een kapittel. Zulke geestelijke instellingen waren oudtijds immers ferme grootgrondbezitters, die er even goed naar streefden om bestuur en rechtspraak uit te oefenen over dorpen waar ze al belangrijke rechten op kerk en land hadden. Wereldlijke heren en vorsten waren er overigens graag op uit om dat overheidsgezag weer te betwisten en liefst van die geestelijke instellingen af te nemen, zoals we ook bij onze dorpen zullen zien.

Passen we deze algemene uitleg dus toe op onze streek, dan vinden we omstreeks 1350 een enkelvoudige heer in Kessel en Oijen, een kapittel is heer van Lith en een abdij van Alem. Je zou je bijna gaan afvragen: Waarom waren er eigenlijk geen heren van Maren en Lithoijen? Die beide zijn naar mijn idee inderdaad wel op weg geweest om heerlijkheid te worden.

LITHOIJEN

In Lithoijen was een klooster eigenaar van een groot gedeelte van de grond en van visrecht op de Maas. Het stelde er de pastoor aan en inde er de tienden, het 10de deel van de opbrengst van land en vee. Dat klooster was de Benedictijner abdij van St. Remigius in Reims (Noord-Frankrijk).

Verder hief het Luikse domkapittel de tienden van Maren en Kessel. Landerijen had het ook in beide dorpen.

Maar wat gebeurt er weer met het bestuursgezag? In 1288 ruilen de hertog van Brabant en de bisschop van Luik - in die tijd broers - heerlijke rechten over een aantal dorpen. Van Luikse kant betreffen die onder andere Heerewaarden, Kessel en Maren. Wat het domkapittel dus vóór 1288 aan overheidsgezag hier uitgeoefend mag hebben, ná dat jaar houdt het alleen de rechten op kerk, pastoor, tienden en een aantal landerijen in handen. Hoewel -één complicatie bewaar ik tot de volgende aflevering...

Je kunt er alleen maar naar gissen wat er achter zo'n transactie gezeten heeft, in het geval van Lithoijen, en nu hier.

Een groter politiek spel, waarvan zo'n afstand maar een onderdeelje was? Pressie? Werd het kapittel schadeloos gesteld?

Of wou het soms al zijn aandacht richten op uitbouw van zijn positie in Lith?

Hoe dan ook, Maren blijft een "gewoon" dorp, van de hertog zelf. Steeds weer zie je zo de hertogsmacht veld winnen aan de Maaskant.

KESSEL (en wat over Maren en Alem)

Van Brussel uit gezien lijkt het dan ook onwijs, dat de hertog Kessel weer heeft laten schieten. In 1288 had hij immers het heerlijk gezag over Maren én Kessel verworven? En dan komen we warempel al in 1303 ene ridder Willem tegen, die door de hertog zelf heer van Kessel genoemd wordt! Hij krijgt dan de gemeenschappelijke molen van Lith en Lithoijen in erfpacht. Datzelfde jaar staat de hertog hem ook toe een molen tussen Maren en Kessel te bouwen. Dat betekende een aardige bron van inkomsten voor de begunstigde omdat de dorpsbewoners in die molens moesten laten malen; de inwoners van Alem zelfs werden door de hertog naar de molen van Maren-Kessel gedirigeerd (1306).²⁾

Over de kerk van Kessel heb ik nog niets gezegd. Die had vroeger Antonius-abt tot patroon. Is daar een reden voor te vinden?

Had de heilige Lambertus er eigenlijk niet méér recht op gehad?

Onder Maren schreef ik immers dat Kessel tot 1298 samen met Maren één kerk had, en dat die behoorde aan het Luikse Lambertuskapittel.

Zou die nieuwe machthebber Willem soms de motor geweest zijn achter de splitsing van de parochie?

Wou hij graag een eigen kerk(je), en had hij een hoge dunk van de heilige Antonius?

Van die heilige is namelijk bekend dat hij nogal in de smaak viel bij de adel; hij komt bijvoorbeeld vaak voor als patroon van burchtkapellen. Trouwens ook bij jongere kerken, die door afsplitsing uit een oudere kerk zijn ontstaan. ⁶⁾

Als m'n gissing steek houdt, dan zijn de domkanunniken Willem misschien in die wens en tegemoet gekomen om tenminste de benoeming van de aparte pastoor voor Kessel te behouden en ook de tiendinkomsten uit die parochie te blijven genieten.

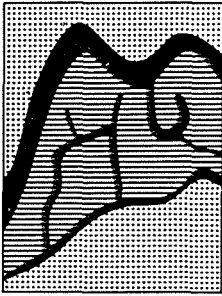
Ik heb nóg iets verbazingwekkends te vermelden van heer Willem en de domkanunniken. Zij zijn er namelijk toe overgegaan om hem in te schakelen bij het bestuur over Lith. Maar daarover de volgende keer!

---- Lith, januari 1981.

Louise van Tongerlo.

NOTEN

1. Historische kaart van Noord-Brabant 1795; de gebieden van de schepenbanken binnen de huidige provincie Noord-Brabant omstreeks 1795 ('s-Hertogenbosch 1980) p. 21-22.
2. Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, I2, ed. H.P.H. Camps ('s-Gravenhage 1979 nr. 705. Bewijsplaatsen voor het voorafgaande zijn te vinden in mijn artikel in de *Varia Historica Brabantica*, 5 (1976); patrocina zie hieronder noot 6.
3. Zoon en kleinzoon Willem: *Le livre des feudataires de Jean III*, ed. L. Galesloot (Brussel 1865) P. 267,284; de eerste ook nog in *Het ar-*

Maaskroniek

uitgave van de Heemkundekring

"Maasdorpen in de gemeente Lith"

4e jaargang nr 8

10 pagina's

datum 17 april 1981

INHOUD

Foto's, betrekking hebbende op voorgaande artikelen	pag. 37
ULIJN, Gerard	
- Doodvonnis in Lith	38
Tongerloo, Louise van	
- Gemeentewapens en schepenbankzegels in de gemeente Lith(II)	39
Vries-v.Erp, Rikie de	
- De lap in de broek. ---	44

GEMEENTEWAPENS EN SCHEPENBANKZEGELS IN DE GEMEENTE LITH (II)

LITH (en het staartje van Maren en Kessel)

In de vorige aflevering heb ik bij Maren en Kessel al herhaaidelijk het domkapittel van Luik genoemd. Dit Lambertuskapittel stelde de pastoors aan en hief de tienden van die beide parochies. Ook hadden de domkanunniken er grondbezit.

Op dezelfde basis zijn ze in Lith begonnen. Ze zijn daar "opeens" in 1202 (1).

We weten namelijk niet aan wie de Luikse domheren dit Lithse complex te danken hebben. Mocht Gerberga U als goede geefster genoemd zijn - zij heeft, als dat al echt waar is, alleen een brok Lithoijen aan de Benedictijnen van Reims cadeau gedaan. In 1202 wordt de kerk van Lith voor het eerst genoemd. De domkanunniken stellen de pastoor dan weliswaar nog indirect aan, via "hun" pastoor van Zuilichem; later doen zij het rechtstreeks (2). Dat de kerk meteen aan de heilige Lambertus werd gewijd zal, gezien de eigendomsverhoudingen, vast wel zo geweest zijn; ook al ken ik pas een vermelding van deze kerkpatroon uit 1545. De tienden behoren ook aan het Lambertuskapittel (1211), en zoveel land moet het in Lith (en omgeving) hebben dat er in 1265 van een hof ("curia") wordt gesproken als centrale voor de exploitatie van dat bezit ("villa").^[3] Logisch volgt dan het streven naar bestuursgezag en rechtspraak over het dorp. Over Lith en Kessel en Maren nota bene, zeggen een paar oorkonden uit 1309. Dat is tegelijk de complicatie waarop ik in de vorige aflevering bij Kessel en Maren zinspeelde. We danken deze stukken aan het nieuwe Oorkondenboek van Noord-Brabant. Daarin komt heer Willem van Kessel voor als schout ("iudex", "villicus") aangesteld over de drie dorpen door het domkapittel van Luik. Op zijn beurt heeft hij Maarten Udo's zoon van Lith tot onderschout benoemd, voor Lith alleen denk ik. Ook spreekt het kapittel van zijn Lithse schepenen; in het huis van een van hen wordt een van deze stukken opgesteld. Maar die heer van Kessel als kapittelschout - daar zitten wat vreemde kanten aan! De bisschop van Luik had immers in 1288 de heerlijke rechten over Kessel en Maren afgestaan aan Brabant? En kort daarop was ridder Willem toch heer van Kessel geworden? Probeert het kapittel nu een besluit van de bisschop te ondergraven? Of wil het nãast de Brabantse heerlijkheidsrechten in Kessel en Maren eigen heerlijkheidjes opzetten ten bate van de kapittelgoederen? Het kwam wel vaker voor dat een plaats twee heren had; wij zullen dat nog in Alem merken. Maar wat mag heer Willem dan voor aantrekkelijks in zo'n rol gezien hebben; vergroting van inkomsten soms? veel vragen, geen antwoorden. Je kunt er aan zien dat er zelden duidelijke rechtlijnige ontwikkelingen geweest zijn!

Toen ik de tekst al getypt had en nog wat zaakjes nakeek, besefte ik opeens dat ik deze situatie al te ingewikkeld heb voorgesteld. Dat geldt dus ook voor het gedeelte over Kessel in de vorige aflevering.

Te vlug hebben we (met dat meervoud bedoel ik mezelf en andere schrijvers) de eerste de beste Van Kessel "heer van Kessel" genoemd! Deze Willem en zijn eerste nazaten hebben vast naast de Lithse molenpacht alleen maar een molen en wat grond in het drietal Maren-Kessel-Alem in leen gehad. Het gerecht van Kessel wordt pas door hertogin Johanna, dus na 1356, aan Arnoud van Kessel in leen gegeven, en dan nog pas in bescheiden omvang: de boeten tot een maximum van 5 pond. Deze Arnoud wordt door het Lambertuskapittel dan ook werkelijk als "heer van Kessel" betiteld. (4)

In de alinea hierboven kan de poging van het kapittel om ook in Kessel en Maren een eigen heerlijkheid op te zetten blijven staan. De alinea hierna moet U beginnen te lezen met "Willem van Kessel had zich trouwens ook omgekeerd als Brabants pion.....enz".

De heer van Kessel had zich trouwens ook wel als Brabantse pion tegen het domkapittel kunnen ontwikkelen. Misschien dreigde dat echt, en hebben de

Maar... de titel "proost" kan in het geval van Alem bovendien beïnvloed zijn door het kapittel dat hier ooit werkelijk bestaan heeft. Net zo'n college van wereldgeestelijken als de kapittels die we in Lith gezien hebben en in Oijen nog zullen ontmoeten. Zulke in de vroege middeleeuwen gestichte kapittels stonden onder leiding van een proost. Zo dus ook in Alem. Hoe klein het clubje daar wel was? "Zeven heren", verzekerde een ^{Loude} Alemse vrouw in 1606 (8). Een mooi bijbels aantal! Maar ze kan er niet ver naast gemikt hebben, want niet alleen andere delen van haar verklaring blijken juist te zijn, maar enkele van de laatste kanunniken kunnen we nog in het vizier krijgen. Al in 1107 had de abdij van de paus verlot gekregen om de kanunniken na hun dood te vervangen door monniken. Dat is niet gebeurd; naar de reden mogen we weer raden. Omstreeks 1200 blijken proost en kanunniken nog te functioneren. tegen het midden van de 13de eeuw zet de abdij echt door: ze weet de kanunniken uit te kopen met een jaargeld dat ze tot aan hun dood zullen genieten. Vier krijgen wij er nog te zien, dankzij de secure abt Willem van Rijckel die zoveel aantekeningen uit zijn abtsperiode heeft nagelaten. Omstreeks 1260 keert hij zulke jaargelden uit aan twee heren die denkkelijk in Alem zelf wonen: de priester Arnold, ~~de~~ tevens pastoor is en Nicolaas van Alem, van wiens zoon Hendrik de abdij een stuk grond koopt; verder aan een kapelaan van de graaf van Gelre van wie abt Willem de naam jammer genoeg niet noteerde, en aan Gijsbert Spiering, een edelman uit het land van Heusden die intussen al bij de Dom in Utrecht kanunnik geworden was. (9)

Het Benedictijnse type proost zien we óók in abt Willems notitieboek, een van zijn monniken die gewoon zaken van de abdij behartigt en dienstreizen maakt om van heren der de cijnsen en het graan binnen te krijgen waarop zijn klooster via de Alemse kerk recht heeft. Alleen - voor wie langere tijd aaneen op zo'n buitenpost verblijft, is de abt ver weg ... Tegen 1300 blijkt de proost van Alem al te kunnen uitmaken of een nieuwe pastoor er kan functioneren of niet. Ruim een halve eeuw later zien de schepenen van Alam nauwelijks nog de abdij; in hun ogen is proost Zacheus hun heer. Een lastig heer bovendien, met wie de dorpingen overhoop liggen over het gebruik van de gemene gronden. Bij de verdeling die tenslotte in 1359 door de abt bekrachtigd wordt, komt de proost er erg gunstig uit. Maar juist deze monnik-proost Zacheus is ook de sterke man gebleken die in staat was een eind te maken aan dit kleine rijkje. Zelf abt geworden pepert hij het de monnik-rentmeester die tóch weer voor heer wou gaan spelen, eens en voor al in: al noemt hij zich ook proost, uithofmeester is hij en daarmee basta. Alem's heer is de abt, hem komen alle zogenaamde proosdijrechten toe. Wat niet wil zeggen dat bijvoorbeeld pastoors in later tijd niet evengoed met een bescheiden uitkering uit de tienden afgescheept zijn..... (10)

Nu moeten we het nog over de heiligen van Alem hebben omdat er op zegels van dit dorp twee voorkomen. Hubertus natuurlijk, dat is de kerkpatroon immers. En Odrada zullen sommige lezers toch zeker nog weten, want werd die niet bijzonder vereerd in Alem? Niet zo bekend bij U zijn vermoedelijk de stromen inkt die deze heiligen toegeschreven zijn. Nu ik er me opnieuw in verdiept heb ben ik tot de overtuiging gekomen dat die moeite grotendeels overbodig is geweest. U moet weten dat eerdere schrijvers verondersteld hebben dat twee heiligen in één parochie ook de aanwezigheid van twee kerken betekend moet hebben. Zij dachten zich een kapittelkerk voor Sinte Odrada en een parochiekerk voor Sint Hubertus. De eerste moesten zij vroeg of laat door de Maas laten wegspoelen, dan lieten ze Odrada's relieken overbrengen naar de parochiekerk. ^{en}

Naar mijn idee heeft er van meet af maar één kerk gestaan, gesticht door de grafelijke familie van Duras (in de buurt van St. Truiden), die o.a. in Alem veel grond bezat. Nu ontstond er rond 1100 in de hele roomse christenheid een conflict, waarbij het de kerkleiding er om te doen was de grote invloed van leken op strikt kerkelijk terrein in te perken. Als eerste resultaat daarvan in het Alemse geval zie ik de overdracht door de grafelijke familie van het altaar aan de Trudoabdij, van de parochiedienst in Alem, zeg ik een ander maar na. (11) De paus bevestigt dat in 1107 en voegt er de al besproken vergunning bij om de kanunniken te vervangen door monniken. Dan doet de familie in 1146, wel wat schoorvoetend, óók afstand van de kerkgoederen., en verder nog van al haar andere eigendommen in en bij Alem. Van een tweede kerk kan ik nergens in de bronnen een spoor bekennen. Kort na 1200, héél vroeg vergeleken met andere dorpskerken, wordt als titelheilige van (de) kerk van Alem Odrada genoemd. (12) Nog eens gebeurt dat in 1304. Met haar naam worden rond 1260 landerijen en mensen aangeduid die eigendom zijn van (de) kerk van Alem. (13)

11. A.M. Frenken, in *Brabantia* 5 (1956) p. 184 (d.w.z. door mij gehalveerd wat hij daar omschrijft).
12. Oorkondenboek N.-Brabant, II, nr. 108 p. 178; weliswaar als "Gudradis"; ik heb nog geen taalkundige kunnen raadplegen of de lettergreep "Gu" zich tot "O" ontwikkeld kan hebben, of dat er aan een fout door de oorkondeschrijver gedacht moet worden.
13. Expres heb ik 2 keer "(de) kerk" geschreven: omdat het Latijn geen lidwoord "de" en "een" kent, blijft dat altijd een min of meer lastig vertaalprobleem. Meervoud van een woord is wél te zien.
14. Voor "in het geding brengen" speciaal p. 131 van het *Livre de l'abbé Guillaume*. Zo'n actie met de heilige Trudo beschreven op p. 107 van Coens' artikel in volgende noot.
15. M. Coens, "Les saints particulièrement honorés à l'abbaye de Saint-Trond" in *Analecta Bollandiana* 72 (1954); over Odrada p. 120-122, 127-128, 404, 410, 412-417, 423.
16. Vervolg in jaargang 73 (1955); p. 151, 169, 171-172, 181, 186. In jaargang 89 (1971) schreef Coens nog over "Le miracle du cheval dompté par une vierge dans les légendes de Sainte Aldegonde de Tronchiennes et de Sainte Odrada de Balen"; hierin sloot hij zich bovendien aan bij Frenkens tweekerken-idee.
17. In zijn *Beschrijving der Meierij van 's-Hertogenbosch* (ed. A.F.O. van Sasse van Ysselt, 's-Hertogenbosch 1918) schreef Philips van Leeftael tegen 1645: "Patroon der kercken is St. Huybert ende St. Odrada", hoewel hij voor onze andere dorpen helemaal niet zo informatief is. In het doopregister van de parochie staat onder 1774 "parochia S. Huberti et Odradae de Alem" volgens inlichting die Coens kreeg (Anal. Boll. 72 (1954) p. 416 noot 2).
18. Ik vond het nog in 1809 vermeld als St. Odradagilde (GA Maasdriel, oud-archief Alem, resolutieboek 1806-1810, f. 123). Pastoor Snoeckx noemde het al in 1802 "van S. Hubertus en Odrada" (parochiememoriaal, in fotocopie geraadpleegd van A.C. van Bortel te Alem). Opheffing volgens C. de Smedt in de *Acta Sanctorum, Novembris, III* (Brussel 1894) p. 62, op grond van A. Gebroers en F. van Olmen, *De H. Odrada van Baelen, haar leven en hare vereering* (Mechelen 1891).

Maaskroniek

uitgave van de Heemkundekring

"Maasdorpen in de gemeente Lith"

4^e jaargang nr 9

11 pagina's

datum 22 september 1981

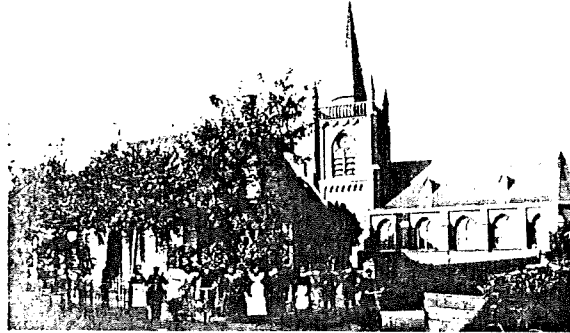
OIJEN

Toen ik deze serie begon was ik bang dat ik over Oijen niets behoorlijks zou kunnen schrijven, omdat ik er maar weinig van wist. Kort daarop las ik echter in het laatste nummer van de vorige jaargang van Brabants Heem de vraag van Jos Koldewij om meer gegevens over Servaasverering. Hij noemde Oijen als een van de plaatsen waar Servaas als kerkpatroon vereerd wordt. Maar daarna schreef hij: "De oudste verbreiding van de Servaascultus is bijna steeds te herleiden tot het vroegere grondbezit van het Servaaskapittel te Maastricht. Daar waar dit kapittel bezittingen had, treffen we reeds vroeg een servatiusverering aan. Van de hier besproken plaatsen is dit het geval in Lieshout, Megen, Oijen, en waarschijnlijk ook te Steenberghe." In de kantlijn van dat tijdschrift staat nog het vraagteken van mijn verbazing! Maar voor ik dat uitleg laat ik Koldewij eerst even verder aan 't woord, omdat je je dan meteen beter kunt voorstellen waarop ik in het stuk over Alem doelde, toen ik schreef dat de abt van St. Truiden de heilige Odrada zelf in een rechtsgeging wou betrekken. "De verbreiding van de Servatiusverering naar deze plaatsen is een voor de hand liggende zaak: het Servaaskapittel stelde zijn bezittingen direct onder bescherming van Servaas. In de praktijk betekende dit, dat in tijd van gevaar soms zelfs het schrijn met de Servaasreliëken naar het bedreigde gebied werd overgebracht om zo het bezit van het kapittel op bijna magische wijze te beschermen."

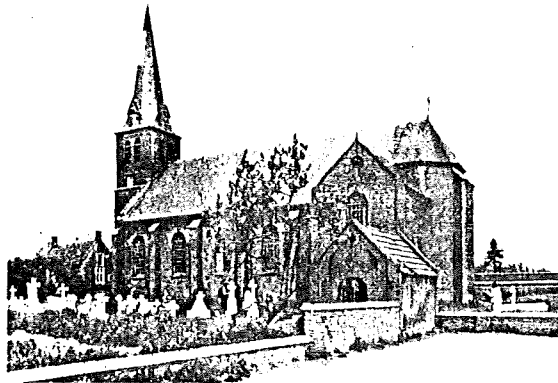
Dit zou reusachtig in mijn straatje passen! Bij de andere dorpen ben ik immers telkens ingegaan op de band tussen de geestelijke of wereldlijke heer en de kerkpatroon. Maar voor Oijen was het niet bekend wie er vóór 1361 grootgrondeigenaars waren. Er zijn in de literatuur wel allerlei heren met de achternaam Oijen genoemd, maar die verdienen geen geloof; dat zal ik straks duidelijker kunnen uitleggen. Om in dit geval in omgekeerde richting te redeneren - St. Servaas is kerkpatroon van Oijen, dus dan zal het Servaaskapittel in Maastricht wel het nodige in Oijen te zeggen gehad hebben - en dat dan zonder één enkel nader argument voor die verbinding, nee dat zou veel te gewaagd zijn.

Een telefoontje met de schrijver hielp me vlug op weg naar zulke nadere argumenten. Daardoor kan ik nu verzekeren dat het echt waar is! Hoe het Servaaskapittel aan goederen in ons Oijen gekomen is, dat is weliswaar weer een mistige zaak. Het kán zo'n schenking namelijk al in de tijd van de Karolingers gekregen hebben, tegen 900, ongeveer zoals Lithoyen, maar dat hangt dan aan de betrouwbaarheid van één kroniekschrijver. Zekerder weten we pas iets in 1062, wanneer het kapittel een koninklijke bevestiging krijgt van zijn domein Oijen ("villa Oya"). In 1139 volgt dan een bevestiging door de paus. Daaruit blijkt dat het Servaaskapittel eigenaar is van enkele kerken in onze streken - Megen en Dinther, ook Appelterns kerk wordt vermeld. In Oijen wordt de kerk apart van het overige bezit genoemd ("Oya cum ecclesia"). (1) Maar twee eeuwen later vinden de Maastrichtse kanunniken die bezittingen in Oijen nutteloos, lastig zelfs, en dan verkopen ze in 1338 de hele boel met nog wat andere goederen aan (2) de heer van Boxtel, Willem van Boxtel. (2)

De heer van Boxtel? Dat klonk me niet onbekend. Ik ging me aantekeningen herinneren die ik warempel 14 jaar geleden op kasteel Stapele gemaakt had over die heren van Boxtel. Wat Oijen betreft, waarvan ik wel wist dat het later Gelders was, lag het voor de hand om in Nijhoff's bekende Gedenkwaardigheden te kijken. En daarin vond ik dat de heer en vrouw van Boxtel in 1361 de heerlijkheid Oijen verkochten aan Maria van (3) Brabant, de vrouw van hertog Reinoud III van Gelre. (3) Met deze hertogin zijn we in elk geval op bekend terrein. 't Was een geweldige ervaring om zo dankzij geluk en wat oorkonden het verleden van een dorp eeuwen verder terug te kunnen inkijken.

St. Benedictuskerk te Teeffelen
Datering: onbekend
Bronvermelding: archief Heemkundekring

Achterzijde St. Servatiuskerk te Oijen
Gebouwd in 1837, afgebroken in 1966
Datering 1966
Bronvermelding: pastoor Th. Klijn te Oijen

- Wat U verder ook voor vermeldingen van Oijen vóór 1361 gelezen hebt, in Schutjes' "Geschiedenis van het bisdom Den Bosch" bijvoorbeeld (4) of in Cunen's "Het kasteel van Oijen" (4) - dat zijn allemaal verwar- ringen met andere Oijen's en Ooi's. Zulk soort verwarring kan zich trouwens evengoed voordoen bij vermeldingen in latere tijden. Dat komt omdat Ooi "waterland" betekent, "nat weiland", en als zodanig natuurlijk veel voorkomt in het hele rivierengebied. Tot overmaat van ramp heeft er in drie van die andere plaatsen óók een kasteel gestaan: in Oyen (5) bij het Limburgse Kessel, in Ooy bij Nijmegen en in Gansoijen! (5) Besoijen zou ik ook nog kunnen noemen, maar dat heette in de middel- eeuwen blijkbaar wél voluit Besoijen, zeker ter onderscheiding van Gansoijen, dat geregeld Oijen heette en er zo vlakbij lag. (6) Als je een vermelding "Oijen hebt, dan moet je dus drommels goed op- letten of daarbij soms andere plaatsen genoemd worden die kunnen helpen bij de identificatie, of dat er een heer genoemd wordt die je werkelijk kunt plaatsen tussen familiesleden die je al kent.

- Eén klinkend voorbeeld van deze complicaties wil ik hier uit de doeken doen. In dezelfde tijd waarin Willem van Boxtel heer van Boxtel is en Oijen koopt, komt er een Hendrik van Boxtel voor. Ik denk dat ze broers zijn: Hendriks zoon heet Willem, Hendrik treedt op als voogd van de kinderen van zijn oom Thomas van Diest terwijl Willem die Oijen koopt oom zegt tegen Thomas' broer Jan van Diest (de Utrechtse bisschop van wiens bewind hij aardig profiteert). Bovendien is Hendrik de tweede borg van de negen borgen die heer Willem van Boxtel stelt bij het (7) huwelijkscontract van zijn dochter Maria met Dirk van Meerheim (1350). (7) Ook valt het op dat Hendrik van Boxtel aan het Servaaskapittel een ver- klaring afgeeft dat hij niets meer van her te vorderen heeft; weliswaar drie jaar na de transactie met Oijen, maar toch ... En hoe noemt deze Henrik van Boxtel zich, uitgerekend in deze laatste twee stukken? Heer te Oijen, heer van Oijen! Pas als je via zijn zoon Willem het pad met (Brabantse!) beleningen verder afloopt, merk je dat je allang in (8) Gansoijen bezig was. (8)

- Al is het tijdperk van Maria van Brabant als vrouwe van Oijen bekend gebied, toch vind ik het nodig er nog wat te wieden en te planten vóór ik er de schepenbankzegels kan laten gedijen. Vroegere Noordbra- bantse schrijvers over Oijen - Schutjes en Cunen noemde ik al, Sasse van Ysselit hoort er nog bij (9) - hebben deze figuur veel te plaatselijk gezien. Alsof ze na haar teleurstellende carrière als hertogin van Gelre - die man van haar steeds dwarsgezeten door zijn jongere broer, tenslotte langdurig gevangene - alsof ze zich al in die tijd uit de narigheid had teruggetrokken op het kasteel in Oijen en er sinds 1371 als weduwe stil en gerust bleef wonen. Een trieste historie! Twee wélbekende activiteiten van haar in Oijen doen tegen die achtergrond dan toch wat vreemd aan: tolheffen en muntslaan. Dat geeft haar meer de allure van een zakenvrouw, of van een dame die véél geld weet te gebruiken en goede tips krijgt om eraan te komen! Eén passendere geldbesteding kenden genoemde schrijvers ook van haar: godvruchtig stichtte ze tegen het eind van haar leven een kapittel in de kerk van Turnhout. (10) Overigens een beetje op kosten van Oijen (en Teeffelen). Bij de heerlijkheidsrechten over Oijen hoorde onder andere het recht om de pastoor van Oijen (en Teeffelen) aan te wijzen. In 1398 was die plaats vacant en dat bood toen de kans om zonder wrijvingen met een pastoor-in-functie de kerk van Oijen met haar inkomsten (tienden) "in te lijven" bij dat nieuwe kapittel. Daarvan kon dan één kanunnik betaald worden. Voor een tweede kanunnik werden blijkbaar ook inkomsten uit de heerlijkheid gebruikt; Maria's opvolgers in Oijen hadden althans het recht om twee kanunniken in Turnhout te benoemen.

Met Turnhout hebben we de plaats te pakken waarmee hertogin Maria veel nauwer verbonden is geweest dan met Oijen. Lees je het hoofdstuk dat de wítheer J.E. Jansen in het begin van deze eeuw aan haar wijdde in zijn geschiedenis van Turnhout, dan krijg je eenzelfde beeld van haar

- gepresenteerd als bij andere schrijvers, maar nu dan helemaal geconcentreerd op Turnhout. (11) Uit het grote aantal privileges en stichtingen dat Jansen beschrijft krijg je de indruk dat Maria in- derdaad betrokken is geweest bij het godsdienstig, economisch en cultureel welzijn van deze onderdanen. Turnhout en omgeving was een "hoge heerlijk- heid", een klein vorstendommetje, waarover deze jongste dochter van hertog Jan III na diens dood in 1355 mocht regeren - officieel met haar man, maar door diens lotgevallen praktisch zelfstandig. Ze moet er een klein bestuursapparaatje gevormd hebben. Ik ken er alleen een rentmeester van, een Geldersman nota bene, Gijsbrecht de Koc, die tegelijk proost (12) was van het kapittel in Zutphen. (12) Haar doen en laten in Turnhout hoeft ons verder natuurlijk niet bezig te houden, maar we moeten ons wel goed realiseren dat dáár in Zuid-Brabant haar grootste interesse lag. Vermeldingen van de plaatsen waar ze verbleef bevestigen dat ook wel, al heb ik nog pas een klein aantal kunnen verzamelen voor de periode van veertig jaar waar het om gaat. 't Meest wordt Turnhout genoemd, een enkele keer Brussel, of plaatsen in Henegouwen die ze met haar zuster Johanna, de regerende hertogin van Brabant bezocht. Vrolijke (13) bezigheden zoals jacht en toernooi zitten daar ook tussen. (13) Waarom zou Maria nou eigenlijk Oijen gekocht hebben? Het gebeurde op (14) 9 januari 1361. (14) Haar man, Reinoud III probeerde sinds Kerst 1360 weer zelf te regeren. Lang heeft hij het niet kunnen bolwerken tegen broer Eduard: in mei verloor hij een slag en verdween in bijna levens- lange gevangenschap. Hebben ze samen, of Maria alleen, wel zien aankomen dat Eduard tóch weer zou bovendien? in geval van oorlog kon Reinoud wel sneuvelen. Hoe zou 't dan met haar aflopen? Zou Eduard haar wel uitbetalen wat haar als weduwe toekwam uit de goederen van de Gelderse (15) hertogen? (15) En zo niet, waren de inkomsten uit Turnhout dan wel voldoende? Het jaargeld uit Brussel kwam toch al ongeregeld binnen. Zou Maria daarom Oijen als extra bron van inkomsten gekocht hebben? Daarbij passen ook goed die financiële activiteiten die ze later ont- plooidde, dat tolheffen waarvoor ze in 1366 officieel verlof kreeg van de keizer en dat slaan van munten, wat ze in de jaren '80 en '90 (16) illegaal liet doen. (16)

Je kunt je trouwens evengoed afvragen: waarom kocht ze uitgerekend Oijen? Bood dat Bostelense echtpaar Van Meerheim haar die heerlijkheid aan, hoewel hun vader die nog pas had gekocht? Misschien hadden die geld nodig, och ja, wie weet. En Oijen lag gunstig, net buiten Gelders grond- gebied en toch zo dicht er bij dat Maria de ontwikkelingen daar goed zou kunnen volgen.

Maar - eigenlijk mag je niet zo redeneren, dat Oijen in 1361 nog Brabants was en door Maria's kinderloos overlijden in 1399 Gelders werd. Dat is een neiging die we slecht kunnen bedwingen, om te denken vanuit de latere omvang van de vorstendommen. In deze tijd is die toestand nog niet gestabiliseerd, langs de Maas zijn nog allerlei ontwikkelingen mogelijk. In pakweg 1200 wist niemand waar de grenzen van Brabant en Gelre tenslot- te zouden komen, en wat kleinere heren tussen die groteren in nog zouden kunnen totstandbrengen. Het touwtrekken van de Brabantse hertogen met geestelijke instellingen, dat we in eerdere afleveringen meemaakten, hoort ook bij dit langdurige proces.

- In dat gebied-met-mogelijkheden lag dus Oijen. En het blijkt al lang vóór 1399 betrekkingen met Gelre te hebben! Belangrijke aanwijzingen daarvoor staan in een verklaring van de schepenen van Oijen, die ze hebben opgesteld kort na Maria's dood in 1399, toen Brabant en Gelre (17) besprekingen hielden over allerlei geschilpunten. (17) Omdat dit stuk niet is uitgegeven neem ik het grootste deel van de tekst in een bij- lage op. Hier zal ik de inhoud samenvatten. Het stuk eindigt met een interessante mededeling op juridisch gebied: Schepenen van Oijen be- tuigen dat hun voorgangers in moeilijke rechtszaken advies inwonen in Maasbommel. Dat was een bekende procedure in de Middeleeuwen, en

dat raadhalen deed men niet zomaar of in het wildeweg; dus geeft deze verklaring inzicht in een relatie die er tussen die twee plaast bestond. Voor Maasbommel zelf is dit trouwens een belangwekkend vulling, omdat van de oudste geschiedenis daarvan maar weinig bekend is. (18)

Verder bevat deze tekst een aantal getuigenissen onder ede, dat in de jaren '50 de ambtman uit Maas en Waal in Oijen schout en schepenen aanstelde, dat de heer van Boxtel, Dirk van Meerheim, zich daartegen gewapenderhand kwam verzetten, dat die toen werd meegevoerd en door Eduard van Gelre werd beleend met de heerlijkheid Oijen en de (kasteel)-toren te Boxtel. Moet je je voorstellen: een troep Geldersen kidnapte een edelman, dwingt hem om zijn eigendomsrecht over enkele goederen af te staan en voortaan de Gelderse hertog daarvoor als leenheer te erkennen! (19)

In deze situatie heeft Dirk van Meerheim wellicht de kans gezien om zijn afgedwongen leenband kwijt te raken door Oijen aan Maria te verkopen. Misschien heeft Reinoud III hem wel "geholpen" met dit plan. Of probeerde men van Brabantse kant een tegenzet, in de hoop dat Oijen als erfenis van Maria aan Brussel zou komen? Hertoging Johanna is in deze tijd inderdaad bezig geweest om in Oijen te gaan de grond te krijgen. Jaren later is haar zus Maria namelijk zó in geldnood dat ze een zware lening sluit bij Gijsbrecht de Koc, haar oude rentmeester die inmiddels proost is geworden van de Utrechtse Dom. Daarvoor geeft ze hem de heerlijkheid Oijen in onderpand. Daarop weet hertogin Johanna die pandhouder zover te krijgen dat in geval van oorlog het kasteel van Oijen gebruikt mag worden door Brabantse troepen. Maar die vlieger wou niet opgaan. Gijsbrecht sterft in 1391, Maria ziet kennelijk geen kans de lening af te lossen en het pand gaat over op een neef, Jan de Koc van Oijnen, die vrij spoedig door een gelijknamige zoon wordt opgevolgd. Dit tweetal laat zich blijkbaar paaien door de Gelderse hertog. Johanna krijgt geen beloften van hun kant, en de tweede Jan verkoopt op 15 april 1399, kort na Maria's dood, alle rechten op Oijen die zij hem had afgestaan, aan de hertog van Gelre. (20) Vervolgens wordt Oijen een 30-tal jaren bestuurd als Gelders rentmeesterdistrict voordat het weer aanhoudend in onderpand gegeven wordt aan verschillende heren. (21)

Tot slot keren we terug naar St. Servaas. Uit mijn eerdere verhalen hebt U al wel begrepen dat de vermelding van een kerkpatroon in oude stukken helemaal niet vanzelfsprekend is. Meestal wordt een kerk genoemd "kerk van ..." en dan volgt op die stippeltjes alleen de naam van het dorp of stadje. Daarom vond ik de vermelding van Alems Odrada-titel van kort na 1200 zo bijzonder oud.

Nu kan ik voor Oijen óók een aardig vroege vermelding bieden, en wel uit 1359. (22) Weer dankzij de oorkonden van de heerlijkheid Boxtel. Dirk van Meerheim en Maria van Boxtel zijn in een oorkonde bezig erfkwesties te regelen met verwanten. In dat kader komt ook land in hun Oijense heerlijkheid te sprake. Ik laat een groot stuk van de zin letterlijk volgen, ook om het speuren naar molens te helpen. 't Gaat om een rente, te betalen uit 80 morgen land "des voers(eyden) heren Didderic, gheleghen in die parochie van sente Servaes Oyen binnen heren Didderic lande voergh(emelt), ende ute allen ende ygheliken tijnsen, rijswerde ende molen des voergh(emelten) heren Didderic, in wat steden binnen dese voergh(enomde) parochie van Oyen si gheleghen syn".

--- Zeist, juni 1981

Louise van Tongerloo

BIJLAGE (zie de ... bij noot 17)

Willem Swederszoon, Goedert Mathijszoon, Willem Peterszoon en Willem Sobbe, /schepenen in Oijen, verklaren op 11 september 1399:

"dat voer ons quam Dijrc Sobbe ende tughede op sinen eedt aenden heiligen, dat hoem wale koyndich is dat her Willem van Drueten die heerlicheyt van Oyen aen ende sette daer sijn schoutheyt ende scepen ende maecte enen schoutheyt die Rutgher Boeve hiet; also dat daer nae quam die heer van Boextel ende bernde Rutgher Boeuen voert - ghedenct hoem wale; dat h(er) Iohan van Mierler doe viant waert met meer goeder luden dies heren van Boextel ende beernde ende vinc ende sloech tot Oyen ende beernde opden heer van Boextel; ende dat daer nae quam h(er) Willem van Drueten ende voerde her Dijrc van Meerhem heere van Boextel tot hertoghe Eedwaert van Ghedre voer Doernic - des gheleden is veertich ier ende langher - ende daer ontfinc hi die heerlicheyt van Oyen, van Goerninc ende den toerne tot Boextel ter brugen toe van den hertoghe voers. te lene, ende daer mede was dat oerloghe ghesuynt; ende daer was mede ghereden metden heer van Boextel Dijrc vander Maßen (a) endemeer goeder lude. Voert tugheden Jan Hoeytman, Rolof Roncke, Willem H'elwighen zoen, Gherijt van Lent, Goedert die snider, Dijrc Emerlits zoen, Dijrc die bisscoppe ende Arnt die vosse eendrechtelijc op hoeren eet aenden heiligen, dat hoem wael kundich is dat dit oerloghe tot Oyen was, ende dat her Willem van Drueten schoutheyt ende scepen gheset hadde van des hertoghen weghe van Ghelre; ende dat Rutgher Boeve ende Iohan van Hoesden met meer ghesellen kamen ende weenden (=waanden, dachten) dat huys tot Oyen gheclommen ende ghewonnen hebben, ende doe weredse (=weerde hen) een partier die Iohannes die hoeghe hiet. Daer nae voerde her Willem van Drueten den heer van Boextel totten hertoghe van Ghelre voer Doernic als voers(creven) staet, ende doe hi weder quam doe seghedemen ghemeynlijc dat die heere van Boextel siin leen ontfangen hadde; ende daer mede was haer oerloghe ghesuynt.

Voert ghedenct Goedert den snider, Dijrc Sobben ende Arnt den Vosse wael, dat si gheen goet vloeghen (=vervoeren?) en moesten in Brabant, want si hoem in Brabant des oerloghes niet beweyden en wouden (=omdat zij in Brabant niet in de oorlog betrokken wilden raken?) ende moesten hoem binnen hoeren palen (=grenzen van Oijen) behelpen soe si beyst consten.

Voert soe tughede Willem Sweders zoen (b) op sinen eet aenden heiligen, dat hoem dat oerloghe ende die onrust oec wael kundich is tusghen den hertoghe van Ghelre (die er) in diere tijd was ende den heer van Boextel, ende dat hi doe Dijrcs cnape vander Masen was, ende dat Dijrc siin meyster metten heer van Boextel ghereden was die doe die heere van Boextel was (toen hij) siin leen ontfinc vanden hertoghe voers(chreven) voer Doerninc, ende doe hi weder quam, doe hoerde hi Dijrc sinen meyster seggen, dat die heer van Boextel siin leen als die heerlicheyt van Oyen (eigenlijk andersom: de heerlijkheid O. als leen) ontfangen hadde

Voert tughen wi scepen van Oyen ghemeynlijc bi onsen ede, dat ons wale ghedenct dat wi hebben hoeren seggen, dat her Willem van Drueten (die) amptman tusghen Mase ende Wale was, een erve aenvynck gheleghen in Maesbomelsche kerspel, gheheyten Oyer Weyde, dat hi met dijrecht ghewonnen hadde (hij heeft er beslag op gedegd), ende want dat erve niet goet ghenoech en was voer den cost ende onraet, des (=daarom) wijsden hoem die hemerrader voer een recht, dat hi den scade nemen soude uyt den goede der heerlicheyt van Oyen, want dat erve voers (creven) daer uyt comen were ende eyghendom des hertoghen van Ghelre weer.

Voert tughen wi scepen van Oyen voerghenoempt bi ongen ede, dat ons wale kundich is ende ghedinct, dat wi onsen voervorderen scepenen van Oyen hebben hoeren seggen dat si hoer hoeft ende recht tot Maesbomel inden lande van Gheire te halen plaghen.

Ghegeven onder den seghel ons ghemeins scependoems van Oyen int jaer ons Heren dusent driehondert vegen ende neghentich, des donredaghes nae onser Vrouwen dach Nativitas."

-
- (a) Zoon van Rover van Oijen; hoofdpersoon van de oorkonde uit 1336 genoemd aan het slot van noot (2)
- (b) De eerste schepen

NOTEN

- (1) Joachim Deeters, Servatiusstift und Stadt Maastricht (Bonn 1970) p.30, 128; 51-52. - Identificatie van ons Oijen temidden van zoveel andere Oijens was natuurlijk ook een handicap voor de bewerk van het Oorkondenboek van Noord-Brabant (p.XXII); anders kiezend heeft hij de vermeldingen van 1062 en 1139 niet opgenomen (uit de laatste oorkonde wël Megen en Dinther! dl.I nr.42)
- (2) Uitvoerige samenvatting bij P. Doppler "Verzameling van charters en bescheiden betreffende het Vrije Rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht" in: Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg 67 (1931) p. 320-321; origineel Rijksarch. Limburg, St. Servaas, nr.911. De "andere goederen" lagen o.a. "tussen Maas en Waal"; schuilt hieronder soms de even eerder in de tekst genoemde kerk van Appeltern? Tussen 1139 en de 15de eeuw ontbreken alle gegevens over de kerk (F.W. Oediger, Die Kirchen des Archidiakonates Xanten (Bonn 1969). - De kanunniken moeten al eerder wat aan Willem van Bortel verkocht hebben: In 1336 zeggen schepenen van Oijen dat een perceel gepacht wordt van "onsen here van Bucstelle, ende plach te wesen voermaels der monac van Oyen" (Godshuizen Den Bosch, archief Tafel van de H. Geest, regist.nr. 206)
- (3) Dat archiefje berust nu in het Rijksarchief te Den Bosch en wordt geïnventariseerd. I.A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, II (Arnhem 1833) nr. 102.
- (4) J. Cunen, als 7de deeltje van zijn Ossensia (1939). De lijst heren in Kringperiodiek 1978 nr. 1 is goed, alleen had er eigenlijk bij moeten staan dat hij gewoon gecopieerd is uit H.M.M. van Kollenburg, Archief van de heren van Oijen (1550-1899) (RA in N.-Br., Inventarisreeks nr. 2, 1969) p. 9-10.
- (5) H.J. Moerman, Nederlandse plaatsnamen (Leiden 1956). A.J. van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, de betreffende alfabetische delen.
- (6) J. Rosendaal "De heren van Besoijen" in: de Klopkei 2 (1978) en 3 (1979). In het leenregister Spechtboek de rubriek "Waelwijc, Oijen, Besoijen" (RANB, coll. schaduwarchieven, nr. 4, fol. 202 verso). L. Galesloot, Inventaire des archives de la cour féodale de Brabant (2 din, Brussel 1870-1884) I p.144, 163, II p.185, 249.

- (7) Het artikel van A. van Sasse van IJsselt, "De eerste heeren van Bortel" in: Taxandria 1929 p. 3-9, moet gecorrigeerd worden met sindsdien bekend geworden gegevens, o.a. bij J.W. Berkelbach van der Sprenkel, Regesten van oorkonden betr. de bisschoppen van Utrecht uit de jaren 1301 - 1340 (Utrecht 1937). Uit mijn gegevens betr. Hendrik en zijn zoon Willem noem ik alleen S.W.A. Drossaers, Het archief van de Nassause Domeinraad, I, 2 (Den Haag 1948) reg. 560, 5 (1949) p.34. Het contract van 1350 zit in het archief van de heren van Bortel (zie noot 3).
- (8) Doppler (zie noot 2) p. 324; origineel Rijksarch. Limburg, St. Servaas, nr. 912. Verder de bronnen in noot 6.
- (9) A. van Sasse van Ysselt "De Maastol te Oijen" in: Taxandria 29 (1922) p.289-303.
- (10) Behalve Schutjes en Jansen (volgende noot) ook J.S. van Veen "Een geschil over de pastorie van Oyen" in: Bossche Bijdragen 2 (1918/19) p.305-317.
- (11) J.E. Jansen, Turnhout in het verleden en het heden (3 dln., Turnhout 1905) p. 74-91; verder nog p- 94-97, 105-107, 114-116; in dl. III zitten de oorkonden. Iets van deze betrekking met Turnhout ook bij J.J. de Jong van den Brand, Uit het land mijner vaders: Teeffelen (1980).
- (12) A. Uyttebrouck, Le gouvernement du duché de Brabant au bas moyen âge (1355-1430) (2 dln., Brussel 1975) I p. 49-51. Met zijn kijk op Oijen p. 56-57, ben ik het blijkens mijn verhaal niet helemaal eens. De rentmeester: Oorkonden betr. Helmond, uitg.d. C.C.N. Krom en A.Sassen (Den Bosch 1884) nr. 25 en Jansen, Turnhout, III p. 8 (1361,1363).
- (13) Behalve de laatste 2 titels van noot 12 en de Inventaire des chartes van noot 15: Chr. Piérard, Les douaires de Jeanne de Brabant et de Hainaut (Leuven 1956) p. 222,224; F. Quicke "Itinéraire de Jeanne etc." in: Bulletin de la Commission roy. d'hist. 98 (1934) p. 179, 209; P. de Fam "Particularités concernant le règne des ducs de Brabant, Jeanne et Wenceslas" in: Compte-rendu des séances de la Comm. roy. d'hist., 2e série, I (1851) p. 247, 251-252, 275, 280. Jachtvergunningen: Brabantse Yeesten, uitg. d. J.B. Willems, II (Brussel 1843) p.624, 688.
- (14) Zie noot 3
- (15) Nijhoff heeft niet kunnen vinden wat haar toegezegd was (Gedenkwaardigheden, II nr. 28 noot; ook nr. 68; bij p. XCIX geen bewijs voor Eduards inhouding van geld). Het moeten goederen in de Bommeleren Tielerswaard geweest zijn (Inventaire des chartes et cartulaires de Brabant, 1e partie, 4 (1912) nr. 2898; jaargeld uit Brussel: 2 (1911) nr. 926). Twee 15de eeuwse kroniekschrijvers brengen ook een kasteel in Beesd met haar in verband (De Gelderse kroniek van Willem van Berchen, uitg. d. A.J. de Mooy (Arnhem 1950) p. 20, en de Historia Gelriae auctore anonymo, uitg. d. J.G.C. Joosting (Arnhem 1902) p. 55.
- (16) Nijhoff, Gedenkwaardigheden, II nr. 148; Uyttebrouck (noot 12) II p. 829-830; A.T. Puister "De muntslag in Noord-Brabant door de eeuwen heen" in: De Beeldenaar I (1977) p. 18-19 afbeeldingen van die munten.
- (17) Inventaire des chartes et cartulaires de Brabant, IIIe partie, 2 (1966) nr. 7346; origineel Alg. Rijksarchief Brussel, charters van Brabant, nr. 7149. Vgl. nr. 7332 van de Inventaire, en Brab. Yeesten (zie noot 13) p. 691-692.

- (18) W. de Vries "Het rechterlijk bestel van de stad en vrijheid Maasbommel" in: Bijdragen en Mededelingen Gelre 49 (1949).
- (19) Maar ook de Willem van Boxtel die Oijen kocht wordt al in verband gebracht met heerlijkheidsrechten in leen van Gelre, 1334 (Inventaire des chartes etc., Ie partie, I (1910) nr. 375). De uitgegeven Gelderse leenactenboeken heb ik nog niet nagezien. Vgl. voor Gelderse aankoop door dezelfde Willem boven noot 2.
- (20) Inventaire des chartes etc., IIe partie, 2 (1962) p. 192, IIIe partie, 1 (1961) nr. 6066, 2 (1966) nrs. 7325, 7326. A. Ottevanger "Het Gelderse geslacht De Cock van Opijnen in Noord-Brabant" in: De Brab. Leeuw 15 (1966) p. 104-108.
- (21) Aparte rentmeestersrekeningen van de heerlijkheid Oijen heeft het Rijksarchief te Arnhem over 1399-1430; totaalbedragen van de inkomsten zijn vaak in de rekeningen van de Gelderse landrentmeester te vinden.
- (22) Deze oorkonde is gedateerd "woensdag na zondag Letare Jeruzalem 1358". Omdat de overeenkomst werd vastgelegd door schepenen van Den Bosch, die het jaar met Pasen begonnen, heb ik in de tekst het jaar 1359 gezet.

BENEDICTUS EN SERVAAS
EN DE KLOK VAN TEEFFELEN

In zijn boek "Uit het land mijner vaderen: Teeffelen", dat begin dit jaar verscheen heeft J.J. de Jong van den Brand onder andere veel meegedeeld over de kerk, vooral uit de 17de en 18de eeuw. Op p. 104 brengt hij St. Benedictus ter sprake, de patroon van de Teeffelse kerk. Maar "waarom indertijd deze heilige als patroon werd gekozen is niet duidelijk".

De grote catalogus die afgelopen jaar bij de Benedictus-herdenking is samengesteld geeft geen pertinente aanwijzingen voor een mogelijke reden. Aan de ene kant bood de beroemde ordestichter allerlei mogelijkheden voor volksverering; aan de andere kant is hij tóch een speciale kloosterheilige gebleven, aan wie slechts een klein aantal

- (1) parochies gewijd is. (1)

Waarom Teeffelen één uit dat kleine aantal is kan ik ook niet met zekerheid beredeneren. Wel wil ik héél voorzichtig een ideetje op-
peren. Ik kwam erop door een boek dat ik las in verband met het

- (2) Servaaskapittel in Maastricht. (2) Aan de schrijver was het opgevallen dat in een oude litanie van een Franse Benedictijner abdíj Servatius onmiddellijk na Benedictus genoemd werd. En in de dom van Xanten werd in de 12de eeuw aan Servatius en Benedictus samen een altaar gewijd. Dat leek die schrijver aanleiding genoeg voor verder onderzoek naar hun gezamenlijk voorkomen.

Teeffelen is pas laat een zelfstandige parochie geworden. Eeuwen was de zielzorg inbegrepen bij het pastoraat van Oijen. En dat werd

- Tongerloo, Louise van
= Gemeentewapens en schepenbankzegels in de gemeente Lith (IV) pag. 60
 - Maaskanttekeningen 76
-

In de vorige drie afleveringen heb ik voorgespiegeld dat we pas goed zicht konden krijgen op de schepenbankzegels als we eerst duidelijk voor ogen hadden welke aardse heren en hemelingen het in de dorpen voor het zeggen hadden in de middeleeuwen.

Waren schepenen dan niet vrij in de keus van de voorstelling die ze in hun gemeenschappelijk zegel wilden zien? Een precies antwoord weten we daarvoor eigenlijk niet. Dat komt omdat er uit de eerste periode waarin schepencolleges met zegels werken geen akten over zijn waaruit blijkt dat hun heer hun toestemming gaf om een zegel te voeren en voorschreef wat er in het stempel gegraveerd moest worden. Evenmin hebben we uit die vroege tijd aantekeningen waaruit blijkt dat schepenen een goudsmid opdracht gaven een zus-en-zo stempel te maken. Daarom hebben we uit die tijd zelf ook geen verklaringen over de betekenis van zegelvoorstellingen. Een enkele keer legt het omschrift van een zegel uit wat het plaatje voorstelt. Voor de meeste zegels kunnen wij alleen maar proberen iets van de oorspronkelijke bedoeling te achterhalen. En daar komt heel wat bij te pas, zoals dit verhaal zal laten zien. Ook zal blijken dat de heren van deze Maasdorpen soms zeer direkte invloed op de zegels gehad moeten hebben, en dat zij in andere gevallen een voorstelling toch minstens "gedoogd" zullen hebben.

Dat ligt mijns inziens ook voor de hand als je je indenkt hoe belangrijk destijds bezegeling van een stuk was. Tegenwoordig is het maar een bijkomstigheid: als een belangrijk verdrag nog bezegeld wordt, dan krijgt het zijn rechtsgeldigheid alleen door de handtekeningen. Maar het zetten van een handtekening kwam pas tegen het eind van de middeleeuwen op, als bijkomstigheid naast het zegel!

Zouden vorsten en kleinere heren hun schepenbanken dan maar hebben laten aanrommelen met dat garantiebewijs, terwijl die banken namens hen optraden? En zouden van de andere kant schepenen, en mensen die officieel bezegelde akten van de schepenen ontvingen, een zegelafbeelding die met hun heer verband hield ook niet als een extra garantie gevoeld hebben?

Besef je dat het zegel het waarmerk was van een akte, dan zie je tegelijk dat het wat anders was dan een wapen. Wapens hadden oorspronkelijk niets met recht en bewijzen van doen, maar alles met oorlog en vechten. Toen de ridders in steeds zwaardere bepantsering onherkenbaar werden, zijn ze in de 12de eeuw op het idee gekomen om duidelijke kleuren en tekens te dragen, op hun schild in de eerste plaats, om elkaar te kunnen herkennen in het strijdgewoel. Als symbool van ridders zijn zulke wapenschilden ook op zegels terecht gekomen - zie Kessel straks. Allerlei mensen, ook steden en andere gemeenschappen zijn wapens gaan voeren. Maar: op zegels doen kleuren niet terzake. Ook het teken mag best een ingewikkeld plaatje zijn. Zegels kunnen immers rustig van dichtbij onderzocht worden op juistheid van voorstelling en omschrift. Dit verschil in karakter verklaart waarom men in de vorige eeuw zo getobt heeft om wapens vast te stellen voor die gemeenten die nooit iets anders dan een schepenbankzegel bezeten hadden. De kleuren goud en blauw die toen zo kwistig aan wapens zijn toebedeeld, zijn de kleuren van het Nederlandse wapen. Toch geen gek idee om eenheid te brengen in een nieuwbakken koninkrijk!

Wanneer zijn schepenbankzegels nou in gebruik gekomen?

- (1) Nemen we ter vergelijking Nederlands Limburg, een provincie die al lang een overzicht heeft van al haar schepenbankzegels. Omstreeks 1500 waren daar een hele reeks banken die geen zegel hadden. Van andere zijn zegelafdrukken bekend uit de 14de eeuw. Ik heb de indruk dat de verhoudingen in Nederlands Brabant net zo liggen. Tegen deze achtergrond maken onze zes dorpen een beste beurt. Alleen van Lithoijen heb ik geen ouder exemplaar kunnen opsporen dan dat uit 1456 dat ir. Cuijpers vorig jaar heeft gepresenteerd. Van de andere banken zijn exemplaren uit de tweede helft van de 14de eeuw bewaard gebleven:

- 5
 13~~7~~9 Alem en Lith (afb. 12; geen afbeelding van het Alemse
 omdat de foto zo donker was)
 1360 Maren (slechts een restant; daarom in afb. 3 het op één
 na oudere exemplaar, uit 1368) 17st
 1393 Kessel (afb. 2)
 1399 Oijen (afb. 4)

(2)

De oudst bewaard gebleven exemplaren - voorzover tot nu toe opgespoord. Zegels zijn broos! Het stempel werd toen namelijk gedrukt in bijenwas, waardoorheen wat hars was gemengd om de afdruk te laten verharderen. Maar je hoeft maar een paar keer zo'n zegel in handen gehad te hebben om te weten hoe beschadigd het kan zijn en hoe het verder afbrokkelt als je het weer in zijn enveloppe doet. Als laatste overblijfsel zie je dan vaak nog het strookje perkament onderaan de akte waarop de zegelwas gezeten heeft. Of soms nog minder: alleen het spleetje onderin het stuk dat erin gesneden werd om het strookje door te halen. Meestal staat tegen het eind van de akte wel te lezen of schepenen het stuk bezegelden. Daaruit kun je opmaken dat ze een stempel hadden ook al is de afdruk nu verdwenen. Zelfs als akten niet in origineel maar alleen in afschrift over zijn, bewijst die formule dan dat een schepenbank een zegelstempel had. Deze mogelijkheden vinden we bij Oijen en Lith. Schepenen van Oijen hebben op 4 juni 1336 een akte "bezeghelt metten zeghel ons ghemeyns scependoems van Oyen", terwijl er nu niets meer aan het strookje zit. De Lithse schepenen besloten een stuk op 5 juli 1355 met de woorden "Ghegheven onder den seghel ons ghemeyns scependoems van Litte", maar deze tekst is slechts bewaard gebleven in een oorkonde van de schepenen van Luik.

(3)

Met dat jaar 1336 zitten we al dicht bij het begin van dit gebruik.

(4)

Dat er in Lithoyen in 1200 schepenen geweest zijn, lijkt me nu een vreemd vroege vermelding; ik denk daarom dat daarmee een ander soort schepenen bedoeld werd, namelijk de vertegenwoordigers van de boeren op het Reimser domein Lithoyen, die voor en met de grondheer kwesties betreffende het grondgebruik moesten regelen; een zogenaamde laat- of cijns-hof. Maar in Alem is rond 1260 noch van dat oude type noch van

(5)

de nieuwe schepenen een spoor te merken. Eén voorbeeld ken ik van het instellen van een schepenbank-nieuwe-stijl door de hertog: Someren in 1301. In 1307 richt de hertog een bevel aan de schepenen van Lith en Lithoyen; hij gaat er dan dus vanuit dat die dorpen ook zo'n college

(6)

hebben. In 1309 lezen we dat ze in Lith ook werkelijk in functie zijn. Maar ze hebben dan blijkbaar nog geen gemeenschappelijk zegel, want ze vragen twee andere autoriteiten om een bepaald stuk voor hen te bezegelen, de Kesselse pastoor Johannes en ridder Willem van Kessel. Dat komt

(7)

algemeen voor wanneer schepenen geen particuliere en geen gemeenschappelijke zegels hebben. Bij een akte uit 1345, de eerste voorzover bekend die helemaal uitgaat van de Lithse schepenen, maken ze geen melding

(8)

van bezegeling. Met behulp van de bovengenoemde notitie in een andere akte kunnen we voor Lith vrij nauwkeurig bepalen wanneer schepenen daar een gemeenschappelijk zegel zijn gaan gebruiken: tussen 1345 en 1355. Bij de andere dorpen moet die tijdsbepaling vooralsnog blijven:

Oijen	in of vóór	1336
Alem	"	1359
Maren	"	1360
Kessel	"	1393
Lithoyen	"	1456

KESSEL

Wat zien we op het oudste zegel van Kessel (afb. 2)? Een boom met een krom gegroeide stam, van boven verdikkend, en met 7 lindebladeren.

Iets ernaast, maar laten we maar zeggen "aan" de onderste tak links hangt aan twee banden een schild. Wat voor wapen daarop staat, is op

(9)

het exemplaar - 1393 slecht te zien. Pas met twee afdrukken uit 1409 wordt het duidelijk.

(13) Over de "Brabantsche beelden en teekens van recht" schreef hij een moeilijk boek. Bevattelijker drukte hij zich uit in een ongepubliceerd overzicht van de Noordbrabantse zegels en wapens. Daar noemde hij het "vierbladwapen" bij de symbolen van onderhorigheid, die nogal eens tekens van saamhorigheid in een bepaalde streek zijn geworden. Niet dat het veel voorkomt, maar juist in een deel van het kwartier van Maasland noemt hij het "inheemsch". Als voorbeelden geeft hij Maren, Rosmalen, en Geffen met een combinatie van 3 vierbladen. Maar van het laatste is ook Smit "de beteekenis niet geheel duidelijk", laat staan dat hij iets naders voor Maren oppert.

Als het dus toch een echt wapen is zal er uitgekeken moeten worden naar iemand aan wie het in het midden van de 14de eeuw ontleend is. Ik weet niet of je hierbij ook zou mogen denken aan een vertegenwoordiger van het hertogelijk gezag, een rentmeester of kwartierschout van Maasland bijvoorbeeld. Zo niet, dan moet er iemand gevonden worden die ergens in de eerste helft van de 14de eeuw gerechtsheer van Maren was, een collega van Arnoud van Kessel dus, die we alleen door gebrek aan kennis nog niet ontmoet hebben.

OIJEN

Na deze onbesliste kwestie gaan we naar Oijen. Daar versterken de nieuwigheden die ik vorige keer beschreef en de zegelontwikkeling elkaar over en weer. Bij de huidige stand van kennis lag deze schepenbank ver voor in het voeren van een zegelstempel: 1336. Maar pas uit 1399 heb ik een exemplaar weten te vinden. Ik heb het niet zelf gezien, want het zit aan dat stuk waarvan de tekst als bijlage bij de vorige aflevering is opgenomen. - Even een ongelukje bij het typen van die tekst rechtzetten. Omdat dat het zware verstaan van die tekst nog moeilijker maakt. Tussen regel 2, Willem van Drueten, en regel 3, die heerlicheyt van Oyen, is deze regel weggevallen "tot Oyen quam van hertoghe Eedwaerts weghe van Ghelre ende vinc".

(14) Ik beschrijf het zegel straks dus naar de foto die het Algemeen Rijksarchief in Brussel ervan maakte (afb. 4). Jammer genoeg is het sterk beschadigd. Niet alleen het omschrift is verloren, maar ook de buitenrand van de voorstelling ontbreekt. Daarom heb ik óók een zegel uit 1553 laten afdrukken (afb. 5). Dit exemplaar verhelpt tevens de onduidelijkheid die het zegel uit 1481 vertoonde, vorig jaar in het kringblad. De benedenhelft van de afgebeelde persoon blijkt bedekt te zijn door een wapenschild. Het is een gedeeld schild met twee naar elkaar toegewende leeuwen, waarvan de (voor ons) linker leeuw een dubbele staart heeft. Dit tweelingwapen was van de hertogen van Gelre uit het huis Gulik. De dubbelstaartige (en eigenlijk ook gekroonde) Limburgse leeuw is sinds 1339 de leeuw van Gelre, de andere is die van Gulik. Gelre en Gulik werden in 1393 gecombineerd.

De afgebeelde persoon heeft aan zijn rechterzijde een kromstaf met de krul naar buiten gekeerd en op zijn hoofd een mijter. Of hij in zijn linkerarm ook iets vasthoudt? Ik durf niet zeker zeggen of het de sleutel is waarmee hij zo vaak wordt afgebeeld. Maar ook zonder dat attriboot kan deze geestelijke alleen maar als de heilige Servatius verstaan worden, omdat hij immers de kerkpatroon van Oijen was en is. Hij is ook op het zegelfragment uit 1399 te identificeren.

De helft van de lijntjes daarop is versiering. Vergelijk het maar met het zegel van Arnoud van Kessel (afb. 1), dat een kader van spitse en gebogen lijnen om het schild heeft. Op het zegel van Oijen zijn buiten de spitse punt bloemen aangebracht; erbinnen zit een lijnenspel zoals de versiering waarmee de top van een gothisch raam werd opgevuld; op het Alemse zegel (afb. 9) is dit ook toegepast. In het midden blijven over de staande en gebogen lijnen die albe en kazuifel van de priester aanduiden. Bij de bovenhoek van de spitse punt meen ik een rechterhand te zien; de rechte lijn die van daaruit naar beneden loopt zou best de schacht van de kromstaf kunnen zijn.

- woorden " + S'COMVNESCABINORUMDELITOYEN ", d.w.z. gemeen(schappelijk) zegel van schepenen van Lithoyen. Op het zegelveld staat zonder opsmuk eromheen een wapenschild. De afgebeelde leeuwen hebben hun staart anders zitten dan vorig jaar is getekend. Bovendien heeft het (voor ons) rechtse exemplaar een dubbele staart, net zoals de linker leeuw bij Oijen. Het tweetal van Lithoyen is het koppel leeuwen dat de Brabantse hertogen konden voeren sinds ze in 1288 Limburg verworven hadden. We zijn gewend dat ze die leeuwen twee aan twee in hun schild voeren, een "gevierendeeld" wapen zoals dat heraldisch heet. Maar of en wanneer er een periode geweest is waarin het hertogszegel de beide leeuwen op de manier van Lithoyen in het schild had staan, heb ik nog niet
- (21) kunnen achterhalen. De leeftijd van het Lithooise stempel zou dan net zo mooi zijn aan te geven als bij het tweede stempel van Oijen. In elk geval lijkt het mij héél wat ouder te moeten zijn dan de oudste afdruk die we er tot nu toe van kennen (1456).

- Nu de driehoek onderin het schild. Op het zegel-1456 zag ik ook niet meer dan "heel vaag de trekken van een gelaat", en net als Cuijpers zou ik zeggen "mogelijk is dit gezichtsbedrog en wordt die tekening veroorzaakt door toevallige beschadigingen". De 16de eeuwse exemplaren stellen ons gerust. Het is werkelijk een stukje mens, iets van romp en hals en een rond gezicht, waarop een puntig hoofddekseel dat mede
- (22) blijkens de aan weerskanten afhangende linten een mijter moet verbeelden...

- Dit kopje moet wel de heilige Remigius voorstellen, de kerkpatroon van Lithoyen. Als zodanig had hij echter toch een fatsoenlijkere plaats verdiend, zoals Servatius zich in Oijen royaal achter het Gelderse schild kan ophouden. Remigius hier is vrijwel uitgeschakeld, letterlijk
- (23) ondergeschikt gemaakt aan het hertogelijk gezag. Het onooglijke kopje, ingeklemd tussen de leeuwen, vertelt dus op zijn manier van het taaie gevecht dat generaties hertogen gevoerd hebben met de grootgrondbezitter in Lithoyen, St. Remigius' abdij in Reims! Als de Lithooise schepenen van 1200 al een zegel hadden kunnen hebben - wedden dat de heilige er dan alleen in gestaan zou hebben?

ALEM

- En Alem dan? Daar hadden de mensen met twee heren te maken, het meest met de abdij van St. Truiden, maar ook met de Brabantse hertog. Wat vind je van zo'n situatie nou terug in het zegel? Ik moet erkennen: niets! Geen leeuwen, geen St. Trudo. Heel vreedzaam staat Odrada erin, de heilige die in de 14de eeuw het sterkst vereerd werd in Alem (afb. 9; zoals hierboven gezegd geen afbeelding van het zegel - 1359 omdat de foto zo donker is). Het zegelstempel is naar mijn smaak het mooiste van deze schepenbanken; dat komt het beste uit op de lakafdruk die er
- (25) ~~no~~ nog in deze eeuw van gemaakt is (afb. 10). Zou dit een aanwijzing kunnen zijn voor een abt of een Alemse proost van de abdij als opdracht-
- (26) gever van zo'n fraai stuk? Dat zegelstempels van kwaliteit veel kostten, zou wel eens een heel praktisch argument kunnen vormen in de kwestie, in hoeverre heren een aktieve rol gespeeld hebben ten opzichte van de stempels van hun schepenbanken.

- Odrada is weergegeven met een stralenkrans om het hoofd, een "echt" vriendelijk gezicht, golvend lohangend haar, een lang kleed met een opvallende mantel; haar rechterhand houdt een gesloten boek op, in de linker heeft ze een takje met bloemen of knoppen. Een boek komt zó vaak voor als attribuut van een heilige dat het weinig meer zegt. Specifieker is dat takje. Daarmee moet de lindetak bedoeld zijn waarmee
- (27) ze een wild paard temde en waaruit later een lindeboom opschoot. Of de "kasseien" onder haar voeten ook verband houden met haar levensverhaal of dat ze de grond aangeven waarop ze staat, vergelijkbaar met de drie bollen onder de torens van Lith, kan ik niet uitmaken. De bolletjes veroorzaken een aanzienlijke onderbreking in het omschrift. Dat luidt, iets uitvoeriger dan bij Lithoyen " + S'COESCABINO RVMVILLEDAELE ", ofwel gemeenschappelijk zegel van schepenen van het dorp Alem (COE is afkorting van commune).

(34) door Gerard Goffonde die daar omstreeks 1350 als stempelmaker bekend is. Van een ander Luiks kapittel las ik dat het in die tijd een stempel liet maken voor een van zijn schepenbanken en het ook zelf betaalde. Misschien moet in die herkomst ook de verklaring liggen voor de ongebruikelijke vorm van het Lithse stempel, want als je Lithse zegels vergelijkt met eindeloze aantallen ronde zegels van andere plaatsen, dan valt hun schildvorm erg op.

(35) Van de zomer heb ik nog een verstopte medestander gevonden voor mijn verklaring van het torensymbbool, Smit's Memorie omtrent de oude gemeentezegels die ik al bij Maren noemde. Hij rangschikte Lith als vanzelfsprekend onder de plaatsen die een onderhorigheidssymbbool hadden. Binnen die groep vond hij bij de dorpen "die in geestelijke handen waren" geheel eigenaardig het symbbool, dat door Lith wordt gevoerd". Hoewel hij ter verklaring alleen naar de kerken van Nijvel en Leuven verwees, concludeerde hij toch "Het Lithsche symbbool slaat klaarblijkelijk op de kerk van het kapittel van St. Lambert te Luik, waarvan het dorp afhing".

(36) Na dit gedeelte over de zin van de voorstelling moeten de zegels zelf toch nog even besproken worden. Wetend dat oudere exemplaren een andere voorstelling kunnen bevatten, heb ik een foto gevraagd van het oudste zegel dat ik beschreven vond, dat van 1359 in het Rijksarchief te Luik (afb. 12). Maar in dit exemplaar heeft het stempel geen scherpe afdruk in de was gemaakt, zodat vooral van de puntdakjes tussen de torens niets te zien is. Daarvoor kunt u het beste de foto in de vorige jaargang erbij nemen. Het korte omschrift luidt "+ S' SCABI NORVMDELITTE ::", zegel van schepenen van Lith. Vijf puntjes zijn het in feite, die de overgebleven ruimte aan het eind opvullen. Toen er een nieuw stempel nodig was is die ruimte benut om er het jaar van vervaardiging in te zetten: 1576.

DE ZEGELS NA DE MIDDELEEUWEN

(37) Oijen had al in de middeleeuwen een nieuw stempel gekregen vanwege verandering van heerschappij. Er konden meer oorzaken zijn die vernieuwing van een stempel nodig maakten: beschadiging, verlies, per ongeluk of door diefstal of oorlog. In Alem en Kessel heeft zulke pech zich niet voorgedaan, de schepencolleges van die dorpen hebben hun middeleeuwse stempels ook in de tijd van de Republiek gebruikt. Over Lithoyen kan ik bij gebrek aan gegevens niets zeggen over de tijd na 1561. De overige banken hebben wel eens of zelfs bij herhaling een nieuw stempel laten maken.

(38) Bij Lith gebeurde dat zoals gezegd al in 1576. De oude voorstelling is toen wéér in een schildvormig stempel gesneden (afb. 13). Alleen het omschrift is "gemoderniseerd" tot Groot-Lith, zij het dat het Latijnse woord voor groot een N minder had moeten bevatten (magno). Verder zijn de bollen onder de torens vervangen door een rechte streep. Zijn de puntdakjes verdwenen? Dat is niet goed te zien op het wrijfplaatje dat een verzamelaar eens met potlood van een exemplaar van dit zegel gemaakt heeft. Dit type is nóg eens vernieuwd, zoals te zien is (39) aan de ovale vorm van een zegel uit 1798 (afb. 14). De maker van dit stempel copieerde alles zó trouw, inclusief de taalfout en jaartal 1576, dat hij de muurtjes tussen de torens op dit stempel ook wel afgekeken zal hebben van dat 16de eeuwse model. Dit voorbeeld uit 1798 laat overigens een andere zegeltoepassing zien, die wij nu ook nog wel kennen: het is het sluitzegel van een brief, afgedrukt in lak. De schepenbank heette in 1798, drie jaar na het einde van de Republiek, al "municipaliteit". Of later in deze periode tussen Republiek en Koninkrijk soms een Bataafs, Hollands of Frans stempel ingevoerd is, daarvan heb ik voor geen van de dorpen tot nu toe een voorbeeld gevonden.

(40) Maren gebruikte in 1583 nog het 14de eeuwse stempel. Maar een afdruk uit 1693 laat een andere uitvoering van de oude voorstelling doorschemeren, met modernere letters, een rechtere boom en andersom geschikte bladeren. Dat ik het wat vaag zeg komt omdat dit ouwelzegels zijn, die

(46) De nieuwe gemeente Alem c.a., die vermoedelijk in 1821 van start is gegaan met Maren als hoofdplaats, "zou normaal gesproken", zoals de secretaris van de Raad me schreef, "verlening van een nieuw wapen hebben moeten aanvragen, maar heeft dit nagelaten. In plaats daarvan heeft zij eigenmachtig het wapen van Maren overgenomen in de kleuren van Kessel, dus in zilver een zwarte gaande leeuw. Zij geeft dit zelf in 1838 op aan de Gouverneur van Noord-Brabant, terwijl dit wapen ook door Van der Aa genoemd wordt. In 1949 heeft de Raad aangaande de verlening van een nieuw wapen briefwisseling gevoerd met de gemeente, waaruit evenwel niets is voortgekomen. Aan de gemeente was toen geen wapen meer bekend, aangezien alle stukken in de oorlog verloren waren gegaan. In 1958 is zij, blijkbaar zonder (officieel) wapen, opgeheven". Ook de burgemeestersketen bleek vorig jaar een bewijs te vormen voor het gebruik van dit leeuwewapen.

Waar bevinden die amtsketens van de opgeheven gemeenten zich eigenlijk?

(47) De keten van de gemeente Lithoyen vertoonde alleen de plaatsnaam, lazen we vorig jaar. Het bestuur heeft kennelijk nooit om een gemeentewapen gevraagd, zelfs niet in de tijd dat er geen tax van f 15 meer voor betaald hoefde te worden. Veel gemeenten hebben destijds niet op de oproep voor wapenbevestiging of -verlening gereageerd. Ze mochten officieel trouwens volstaan met een naamstempel. Ook toen in 1852 de amtsketens voor burgemeesters werden ingevoerd mocht er de plaatsnaam op staan als de gemeente geen wapen had.

WIJZIGING VAN HET WAPEN VAN DE GEMEENTE LITH ?

Zulke beschrijvingen van zegels en wapens eindigen nogal eens met een voorstel om herziening van het gemeentewapen aan te vragen. Als het Lithse gemeentebestuur hiervoor warm gemaakt zou kunnen worden, laat men dan niet in zee gaan met de tekening die in 1978 op de tentoonstelling "Brabants banier en blazoën" vertoond werd! Ontwerpen voor andere plaatsen hebben destijds al de nodige kritiek moeten incasseren. De tekening voor Lith kan ik alleen maar als fantasie bestempelen.

(48) Het wapen zou inderdaad juister als kerk getekend en beschreven kunnen worden. Het model van de torens zou in overeenstemming gebracht moeten worden met het middeleeuwse stempel, waarbij vooral de puntaken tussen de torens aangebracht zouden moeten worden. Zo zou het los komen van de oppervlakkige gelijkenis met de kasteelwapens van bijvoorbeeld Oisterwijk en Tilburg. Bovendien zou de vorm van een drietorenig kerkgebouw weer duidelijk symbool zijn van de lange verbondenheid van Lith met Luik. Het is immers heerlijkheid van het domkapittel gebleven tot dit in de Revolutietijd werd opgeheven. Ook Maren en Kessel hadden zolang kerkelijke betrekkingen met dat kapittel. Bovendien gebruikten zij als wapen een symbool dat pas in de 18de eeuw was ingevoerd. Zou de voormalige gemeente Oijen en Teeffelen dan ècht St. Servaas extra als schildhouder wensen, ook al is zij al voor de oorlog opgeheven, tegelijk met Lithoyen dat heel lang al geen prijs meer stelde op een gemeenschapssymbool?

Bij de afbeeldingen

Bij nr. 8 en 9 heb ik twee dateringen gezet. Dat komt omdat de stukken waaraan die zegels hangen zijn opgesteld tussen 25 december en 25 april. Op die dagen kon in de middeleeuwen het nieuwe jaar beginnen: op Kerstmis in Gelre, en in Den Bosch met Pasen. Tijdens deze zegelzoekerij heb ik wel een bewijs gevonden dat Lith ook die Paasstijl hanteerde, maar daarmee vind ik het nog geen uitgemaakte zaak voor de andere dorpen. Bij Oijen, nr. 5 heb ik de datum van de inventaris laten staan, omdat ik het stuk zelf niet gezien heb en in de inventaris geen verantwoording vind van de omrekeningsmethode.

De foto's geven de zegels niet alle op ware grootte weer en ook niet volgens dezelfde schaal. Daarvoor zijn ze in teveel verschillende ateliers gemaakt: in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en het Rijksarchief te Hasselt, het Rijksarchief in Noord-Brabant en de abdij van 69

18. Tweede jaargang van de Kringperiodiek (1979), III a.
19. A.T. Puister "De muntslag in Noord-Brabant door de eeuwen heen" in: De Beeldenaar 1 (1977); H. Enno van Gelder, De Nederlandse munten (Utrecht/Antwerpen 1965) p. 35-38.
20. 5-8-1526: GA Helmond, huisarchief Helmond, 651 (ook als wrijfplaatje "coll. Juten" in RANB, documentatie, Lith 1 c); 27-9-1540: archief abdij van Berne, VII L; 15-2-1560/1561: Godshuizen, collectie zegelkast, 84.
21. Of werken opmerkingen in die richting van J.P.W.A. Smit "Het wapen van Noord-Brabant" in: Brabants Jaarboek 1949, p. 122-124, misleidend?
22. Waardoor de twee lusjes, zoiets als een krakeling, op de top van de mijter veroorzaakt worden is me niet duidelijk.
23. Een vergelijkbaar geval geeft Smit, Beelden en teekens, p. 178 + figuur 187.
24. Abdijzegels: Monasticon belge, VI 1 (Luik 1976) p. 23-24.
25. 14-3-1506/1507: Godshuizen, GZG, 2415; moderne afdruk: RANB, documentatie, Lith, 1 e.
26. Wilhelm Ewald, Siegelkunde (München/Berlijn 1914) p. 143.
27. Bibliotheca sanctorum, IX (Rome 1967) kol. 1121-1123.
28. Heerewaardens gemeentewapen acht ik geen bewijs van het tegendeel; eerder denk ik dat de verklaring ervan, als het middeleeuwse zegels goed vertaalt, ook bij een kerkelijke instelling elders gezocht moet worden.
29. E. Poncelet, Sceaux des villes, communes, échevinages et juridictions civiles de la province de Liège (Luik 1923) p. 31; Eversen en Meulleners, p. 363-364.
30. E. Poncelet "Le martyre de Saint Lambert et les sceaux" in: Bulletin des bibliophiles liégeois 5 (1892-1895) p. 168-176 (dankzij vriendelijke informatie van het RA Luik).
31. Algemene Geschiedenis der Nederlanden, II (Utrecht enz. 1950) plaat 30-8; E. Brouette "Les sceaux utilisés au moyen Age par l'officialité liégeoise" in: Revue belge de numismatique et de sigillographie 107 (1961) p. 185-190.
32. Afgebeeld bijvoorbeeld op Ingres' portret van Napoleon, 1803 aangeboden aan Luik (J. Lejeune, Liège (1967) tegenover p. 282; kerk uitvergroot in H. Pirenne, Geschiedenis van België, III (Brussel z.j.) p. 314).
33. Geen enkel voorbeeld in de provincie Luik (Poncelet, Sceaux des villes); wèl is het 15de-eeuwse zegel van de Luikse schepenbank in Maastricht misschien zo te interpreteren (Eversen en Meulleners, p. 23, 266-268).
34. Poncelet, Sceaux des villes, p. 43. Goffonde: Poncelet "Le martyre" p. 169.
35. P. 9-10. (zie boven noot 13).
36. Het is het op een na oudste dat in het Lithse gemeentearchief bewaard wordt; het oudste is inv.nr. 4 van 6-2-1429 (zondag na OLV Purificatie 1428).

1. Persoonlijk zegel van Arnoud van Kessel, 10-11-1357

2. Kessel, 4-11-1393

3. Maren, 25-11-1368

4. Oijen, 11-9-1399

5. Oijen, 7-1-1553

6. Oijen, foto van ouwelzegel type-1672

jes
b.

31.

ooliek

n E.
van

et
qu'elle

nde

n Haag
inge-
sters

)

1. Persoonlijk zegel van Arnoud
van Kessel, 10-11-1357

2. Kessel, 4-11-1393

3. Maren, 25-11-1368

4. Oijen, 11-9-1399

5. Oijen, 7-1-1553

6. Oijen, foto van
ouwelzegel type-1070

ntatie, Lith, 1 b.

837 fol. 8.

regesten 28 t/m 31.

Christelijke symboliek

9, op aanvraag van E.
-1815 (Hoge Raad van
eld in kringblad.

elthoven, 3835, met
Odrada, à moins qu'elle
e, Lith, 1 e.

en van verschillende

emeentewapens (Den Haag
jn al ambtsketens inge-
ens van burgemeesters

de Leeuw 16 (1967)

2. Kessel, 4-11-1393

1. Persoonlijk zegel van Arnoud
van Kessel, 10-11-1357

3. Maren, 25-11-1368

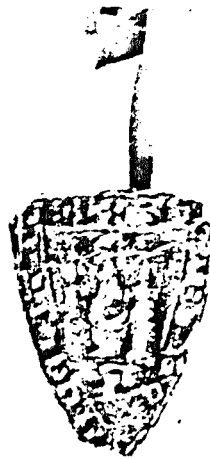

4. Cijen, 11-9-1399

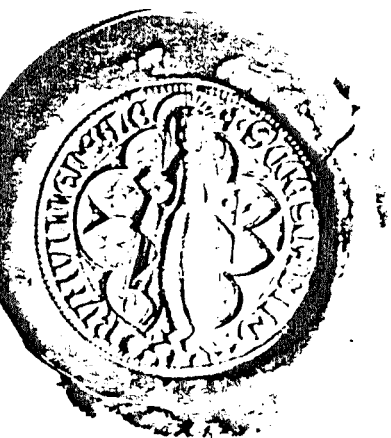
Lithoijen, 15-2-1560/1561

12. Lith, 22-7-1359

13. Lith, w
zegel v

Alem, moderne lakafdruk
van het 14^e - eeuwse stempel

14. Lith, sluitzegel 10-8-1798

lakafdruk
stempel van ca. 1818

7. Oijen en Teeffelen,
inkafdruk van 19^e-
eeuws gemeentestempel

8. Lithoijen, 15-2-1560/1561

9. Alem, 14-3-1506/1507

10. Alem, moderne lakafdruk
van het 14^e- eeuwse stempel

8. Lithoijen, 15-2-1560/1561

- (18) W. de Vries "Het rechterlijk bestel van de stad en vrijheid Maasbommel" in: Bijdragen en Mededelingen Gelre 49 (1949).
- (19) Maar ook de Willem van Boxtel die Oijen kocht wordt al in verband gebracht met heerlijkheidsrechten in leen van Gelre, 1334 (Inventaire des chartes etc., Ie partie, I (1910) nr. 375). De uitgegeven Gelderse leenactenboeken heb ik nog niet nagezien. Vgl. voor Gelderse aankoop door dezelfde Willem boven noot 2.
- (20) Inventaire des chartes etc., IIe partie, 2 (1962) p. 192, IIIe partie, 1 (1961) nr. 6066, 2 (1966) nrs. 7325, 7326. A. Ottevanger "Het Gelderse geslacht De Cock van Opijnen in Noord-Brabant" in: De Brab. Leeuw 15 (1966) p. 104-108.
- (21) Aparte rentmeestersrekeningen van de heerlijkheid Oijen heeft het Rijksarchief te Arnhem over 1399-1430; totaalbedragen van de inkomsten zijn vaak in de rekeningen van de Gelderse landrentmeester te vinden.
- (22) Deze oorkonde is gedateerd "woensdag na zondag Letare Jeruzalem 1358". Omdat de overeenkomst werd vastgelegd door schepenen van Den Bosch, die het jaar met Pasen begonnen, heb ik in de tekst het jaar 1359 gezet.

Dossier Lith

Map 1

Foco brief burg van Lith aan de heer gouv. van de prov. Brabant dd 1 mrt. 1815

Als bijlage was hierbij een tekening van het wapen der gemeente, waarvoor hij geen verklaring heeft kunnen vinden. De vroegere parochiekerk zou volgens sommigen drie torens hebben gehad.
Archief HRvA 161-162.

Beschrijving van de gemeentevlag, zonder datum, niet officieel.

Een witte vlag, in het midden het gemeentewapen. Artistieke tekening van het wapen, met banderol, waarop LITH; links en rechts van het schild krulwerk. Op briefpapier van de gemeente.
Gemeentearchief Lith

Beschrijving van het gemeentewapen, uit een gemeentegids? Gedrukt, zonder datum, blz.7

Foto's van oorkonde d.d. 2 dec. 1359 en van het wapendiploma 16 juli 1817
Gemeentearchief Lith

Publicatie 'Gemeentewapens en schepenbankzegels in de gemeente Lith' in *Maaskroniek* 4^e jrg. (1981). Vier afleveringen. De aanvulling 'Teeffelen in het teken van Servaas' ontbreekt.

Notitie: 'Lith: een Luikse kerkaafbeelding in Maasland' met begeleidende brief van W. van Ham aan drs. H. Buijks, zonder datum. Print uit computer.
Archief NCWW

Foco's van afbeeldingen van de zegels van Lith, naar de afbeeldingen bij de publicatiereeks van Dr. L. van Tongerlo. Met een afbeelding van de registratiekaart betr. Lith uit de (vermiste) verzameling registratiekaarten van plaatselijke zegels in Noord-Brabant opgesteld door J. Melssen [zegel uit de collectie gemeentezegels in het ARA (thans Nat. Archief)].

Foco's van het artikel van ir. J. Cuijpers, 'De wapens van Lith', uit de *Maaskroniek*, 13 blz. Betreft tevens de wapens van Kessel, Maren, Lithoijen en Oijen (zegeltekeningen zeer schetsmatig), Geschreven dec. 1979.
Archief NCWW, afkomstig van L. van Tongerlo?

Foco's van 4 artikelen betreffende de zegels van de kapittels van Sint Lambert en van Sint Kruis te Luik. Met een brief van de verstrekker, de stadsbibliothecaris van Maastricht, 1988. Met een verwijzing naar de inventaris van E. Poncelet, *Inventaire analytique des chartes de la collégiale de Sainte-Croix à Liège*. 3 dln. Brussel 1911. Zou van belang zijn, ook voor Nistelrode.
Archief NCWW

Map 2

Notitie 'Oss vergroot met Lith' door de secretaris van de NCWW, okt. 2011.

Brief van dr. L. van Tongerlo aan W. van Ham te Bergen op Zoom, d.d. 1 juni 1982, begeleidende foco's van haar publicatie 'Gemeentewapens en schepenbankzegels in de gemeente Lith' in *Maaskroniek* 4^e jrg. (1981). Vier afleveringen, waarvan de aanvulling 'Teeffelen in het teken van Servaas' onvolledig (**blz. 87 en 88 ontbreken, of is dit een ander onderwerp?**).

Foco afbeelding van een zegel van Lithoijen, naar de publicatiereeks van Dr. L. van Tongerlo. Met een afbeelding van registratiekaarten betr. Lithoijen uit de (vermiste) verzameling registratiekaarten van plaatselijke zegels in Noord-Brabant opgesteld door J. Melssen (zegels uit het archief van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch, 1560 en uit de collectie PG in het RANBr aldaar, 1525).

Foco's uit een dossier (briefwisseling tussen Melssen en Buijks over ontwerpen voor) betreffende een dorpsvlag voor Lithoijen, 2000.

Notitie dorpswapens in de voormalige gemeente Lith

Op 1 januari 2011 ging het gebied van de zojuist opgeheven gemeente Lith van de nieuwe gemeente Oss deel uitmaken. De kern van Lith bestaat uit het gelijknamige dorp met het gebied dat er oudtijds bij hoorde. Aan deze gemeente waren al in 1939 gebieden toegevoegd van de gemeenten: Lithoijen en Oijen en Teeffelen. Op 1 januari 1958 gingen bovendien de woonkernen Maren en Kessel die tevoren deel uitmaakten van de gemeente Alem, Maren Kessel deel uitmaken van de gemeente Lith. Tegelijkertijd werd de woonkern Alem toegevoegd aan de toenmalige gemeente Kerkdriel (Gelderland).

Bij besluit van de gemeenteraad van Oss d.d. 3 januari 2011 werd aan de dorpsraad van Lith toegestaan het voormalige gemeentewapen en -vlag van Lith te gebruiken "als wapen voor eigen communicatiemiddelen". De dorpsraad werd **als enige** hiertoe gemachtigd, met mogelijk gebruik door de inwoners werd geen rekening gehouden. Ook in het advies van de Stuurgroep Herindeling Oss-Lith dat aan het raadsbesluit ten grondslag ligt, staat hierover niet meer dan dat het gewenst zou zijn dat de dorpsraad van Lith "desgewenst en als enige" het wapen en de vlag van de voormalige gemeente "als eigen wapen kan voeren." Er wordt daarin niet vermeld waarom het gebruik van dit plaatselijke erfgoed beperkt werd tot een adviesraad (de dorpsraad) en waarom het niet (meer) aan de overige inwoners van het gebied zou zijn toegestaan.

Met de historische diversiteit van Lith werd in het besluit ook geen rekening gehouden. Van de wapens van de voormalige gemeenten Kessel, Lithoijen, Maren en Oijen c.a. als mogelijke dorpswapens wordt in het raadsbesluit geen melding gemaakt. Telefonisch contact met de gemeente Oss leerde, dat genoemde woonkernen onder de dorpsraad van Lith behoren. Geen van de bewoners zou er blijk van hebben gegeven, het voeren van een eigen wapen of vlag op prijs te stellen.

De gemeente Oss stelt zich dus wat de wapens en vlaggen voor de dorpskernen betreft enerzijds liberaal op door haar bevoegdheden in dit geval over te dragen aan de dorpsraden, maar anderzijds beperkt zij in haar laatste besluit het gebruik ervan tot (in dit geval één van) haar adviescolleges. Een en ander komt een democratisch gebruik van een gemeenschappelijk erfgoed niet ten goede. Een bezoek aan de website van de dorpsraad wees uit dat de dorpsraad inmiddels een logo heeft aangeschaft en dat ook gebruikt. Hierin komt het historisch erfgoed van het dorp op heraldisch gebied niet tot zijn recht.

De Noordbrabantse Commissie heeft in het verleden voor wat Lith en omgeving betreft al advies uitgebracht over de dorpswapens in dit gebied in de vorm van het *Rapport betreffende herziening van de wapens van gemeenten en de instelling van wapens voor de dorpen in de regio Brabant Noordoost* (juli 1992).

- Het wapen van de gemeente Lith is daarin behandeld op blz. 23
 - De voormalige gemeente Kessel op blz. 54 (wapen van 1819, in 1821 wegens toedeling van het gebied aan de gemeente Alem, Maren en Kessel – dit gebied is vervolgens in 1958 toebedeeld aan Lith)
 - De voormalige gemeente Lithoijen op blz. 57 (in 1939 gevoegd bij Lith, voerde geen wapen)
 - De voormalige gemeente Maren op blz. 59 (wapen van 1819, sinds 1821 vervallen wegens toedeling van het gebied aan de gemeente Alem c.a., dit gebied in 1958 toebedeeld aan Lith)
 - De voormalige gemeente Oijen en Teeffelen op blz. 63 (wapen van 1816, sinds 1939 vervallen wegens toevoeging van het gebied aan de gemeente Lith).
- Aantekening behoeft dat Alem in 1958 is toebedeeld aan Kerkdriel, terwijl overige gebieden tot Lith gingen behoren.

De voorstellen van de commissie omvatten:

- Wat Lith betreft een hertekening van de drie torens, zodat deze de gevel gaan vormen die op het oudste schependomszegel uit 1339 is afgebeeld.
- Wat Kessel aangaat herstel van het wapen uit 1819, met weglating van de schilddragende boom.
- Wat Lithoijen betreft herstel van het dorpswapen zoals dat voorkomt op het oudst bekende zegel uit 1456 of eerder.
- Wat Maren betreft herstel van het wapenschild zoals dat voorkomt op het zegel uit 1358, met weglating van de schilddragende lindeboom, die is vergezeld van een vijfpuntige ster.

Dossier Lith

Map 1

Foco brief burg van Lith aan de heer gouv. van de prov. Brabant dd 1 mrt. 1815

Als bijlage was hierbij een tekening van het wapen der gemeente, waarvoor hij geen verklaring heeft kunnen vinden. De vroegere parochiekerk zou volgens sommigen drie torens hebben gehad.

Archief HRvA 161-162.

Beschrijving van de gemeentevlag, zonder datum, niet officieel.

Een witte vlag, in het midden het gemeentewapen. Artistieke tekening van het wapen, met banderol, waarop LITH; links en rechts van het schild krulwerk. Op briefpapier van de gemeente.

Gemeentearchief Lith

Beschrijving van het gemeentewapen, uit een gemeentegids? Gedrukt, zonder datum, blz.7

Foto's van oorkonde d.d. 2 dec. 1359 en van het wapendiploma 16 juli 1817

Gemeentearchief Lith

Publicatie 'Gemeentewapens en schepenbankzegels in de gemeente Lith' in *Maaskroniek* 4^e jrg. (1981). Vier afleveringen. De aanvulling 'Teeffelen in het teken van Servaas' ontbreekt.

Notitie: 'Lith: een Luikse kerkafbeelding in Maasland' met begeleidende brief van W. van Ham aan drs. H. Buijks, zonder datum. Print uit computer.

Archief NCWW

Foco's van afbeeldingen van de zegels van Lith, naar de afbeeldingen bij de publicatiereeks van Dr. L. van Tongerlo. Met een afbeelding van de registratiekaart betr. Lith uit de (vermiste) verzameling registratiekaarten van plaatselijke zegels in Noord-Brabant opgesteld door J. Melssen [zegel uit de collectie gemeentezegels in het ARA (thans Nat. Archief)].

Foco's van het artikel van ir. J. Cuijpers, 'De wapens van Lith', uit de *Maaskroniek*, 13 blz.

Betreft tevens de wapens van Kessel, Maren, Lithoijen en Oijen (zegeltekeningen zeer schetsmatig), Geschreven dec. 1979.

Archief NCWW, afkomstig van L. van Tongerlo?

Foco's van 4 artikelen betreffende de zegels van de kapittels van Sint Lambert en van Sint Kruis te Luik. Met een brief van de verstrekker, de stadsbibliothecaris van Maastricht, 1988. Met een verwijzing naar de inventaris van E. Poncelet, *Inventaire analitique des chartes de la collégiale de Sainte-Croix à Liège*. 3 dln. Brussel 1911. Zou van belang zijn, ook voor Nistelrode.

Archief NCWW

Map 2

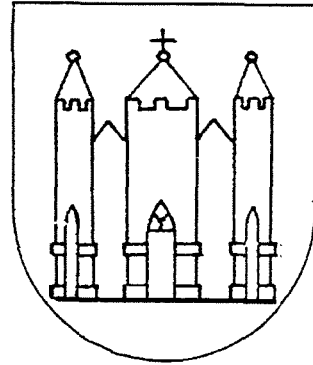
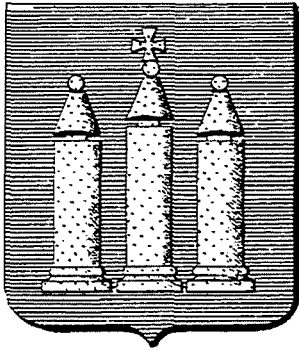
Notitie 'Oss vergroot met Lith' door de secretaris van de NCWW, okt. 2011.

Brief van dr. L. van Tongerlo aan W. van Ham te Bergen op Zoom, d.d. 1 juni 1982, begeleidende foco's van haar publicatie 'Gemeentewapens en schepenbankzegels in de gemeente Lith' in *Maaskroniek* 4^e jrg. (1981). Vier afleveringen, waarvan de aanvulling 'Teeffelen in het teken van Servaas' onvolledig (**blz. 87 en 88 ontbreken, of is dit een ander onderwerp?**).

Foco afbeelding van een zegel van Lithoijen, naar de publicatiereeks van Dr. L. van Tongerlo. Met een afbeelding van registratiekaarten betr. Lithoijen uit de (vermiste) verzameling registratiekaarten van plaatselijke zegels in Noord-Brabant opgesteld door J. Melssen (zegels uit het archief van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch, 1560 en uit de collectie PG in het RANBr aldaar, 1525).

Foco's uit een dossier (briefwisseling tussen Melssen en Buijks over ontwerpen voor) betreffende een dorpsvlag voor Lithoijen, 2000.

LITH

De gemeente voerde als wapen: van lazuur, beladen met drie torens van goud (16.7.1817).

Op de tekening dragen de torens helmvormige bekroningen met kruisen.

Lith vormde een hoge heerlijkheid met schepensbank (1307) in het Kwartier van Maasland, doch behorende aan het Luikse St.Lambertuskapittel.

Het gebouw in het oudste zegel van Lith (1339, vervangen in 1576) had een andere vorm dan in het tegenwoordige wapen. Het stelde vermoedelijk de gevel van de romaanse kathedraal van St.Lambertus te Luik voor.

Het wapen van 1817 is conform het schependomszegel van Lith.

Voorstel van de commissie

In het hieronder omschreven nieuwe wapen is de kerkgevel overgenomen uit het oudste zegel. Om eventuele verwarring met soortgelijke wapens te voorkomen zouden in het schildhoofd vier vierbladen kunnen worden toegevoegd, waardoor tevens de vier voormalige gemeenten worden gesymboliseerd.

Als wapenkleuren zijn de Luikse gekozen, goud op rood.

Nieuwe omschrijving:

in keel een kerkgevel van goud, geopend van het veld, met torenhelmen van azuur, bekroond met bollen van goud, waarop op de middelste toren een kruis van goud.

E-mail van 10 mei 2012

Beste Willem,

Ik heb een verzoek om een onderhoud gestuurd aan de Dorpsraad Lith. Ik heb aangegeven wat onze intentie is en de suggestie gedaan om ook de heemkundekring bij het initiatief te betrekken. Overigens is in het blad Maaskroniek van de plaatselijke heemkundekring Maasdorpen in de gemeente Lith in het verleden al het een en ander gepubliceerd:

Heraldiek De wapens van Lith Algemeen Cuijpers, Ir. J. 80-I-1 3 01 1980-04 1
Heraldiek Gemeentewapens en schepenbankzegels in Lith I Algemeen
Tongerloo, Drs. Louise van 30 4 07 1981-01 1
Heraldiek Gemeentewapens en schepenbankzegels in Lith II Algemeen
Tongerloo, Drs. Louise van 39 4 08 1981-04 1
Heraldiek Gemeentewapens en schepenbankzegels in Lith III Algemeen
Tongerloo, Drs. Louise van 48 4 09 1981-09 1
Heraldiek Gemeentewapens en schepenbankzegels in Lith IV Algemeen
Tongerloo, Drs. Louise van 60 4 10 1981-12 1
Heraldiek Gemeentewapens en schepenbankzegels in Lith IV Correcties
door de auteur Algemeen Tongerloo, Drs. Louise van 87/89 5 11 1982-04-1

Heraldiek

Het gemeentewapen van Lithoijen I Lithoijen Ulijn, Drs. G.H.J. 395 15 36 1992-10-2
Familiewapen Papo, Drossaerd van Lith Lith Ulijn, Drs.G.H.J. 405 15 36 1992-10 2
Het gemeentewapen van Lithoijen II Lithoijen Ulijn, Drs. G.H.J. 486 16 38 1993-07 2
Heraldiek Gemeentewapen van Lithoijen Lithoijen Wolf, J.S. 155 18 43 1995-12 3
Heraldiek De familie Croes en het Lithoijense wapen Lithoijen Ulijn, Drs. G.H.J. 323 19 46
1996-12 3

Zodra ik bericht krijg van de dorpsraad laat ik je weten wanneer een afspraak ingepland kan worden. Afhankelijk van de reactie neem ik contact op met burgemeester Buijs. Ik moet haar toch nog benaderen voor een andere kwestie.

Met vriendelijke groet,
Hans Pennings

present to you tot het bevoelen van degenen die
 de ver. & proclamaties van ons tot t. bevoelen van de
 administratie, deelen of andere personen, & de van de
 halve verquas den loopen & jaer van. Sedert in een
 aantal te meer alle goedheid van het commissarie
 bestuur der verquas met konse. veranderinge
 in den weg. Gelukkig. Gelukkig van L. H.
 vermette van vermette en alle evenwel. vermette
 vermette van L. H. van L. H. van L. H. van L. H.
 van L. H. van L. H. van L. H. van L. H. van L. H.

De Burgemeester van Leeuwarden

Charles des Plumes
 Gouverneur der Loo-
 van de Brabant

De Burgemeester van Leeuwarden

De Burgemeester van Leeuwarden

GEMEENTE LITH

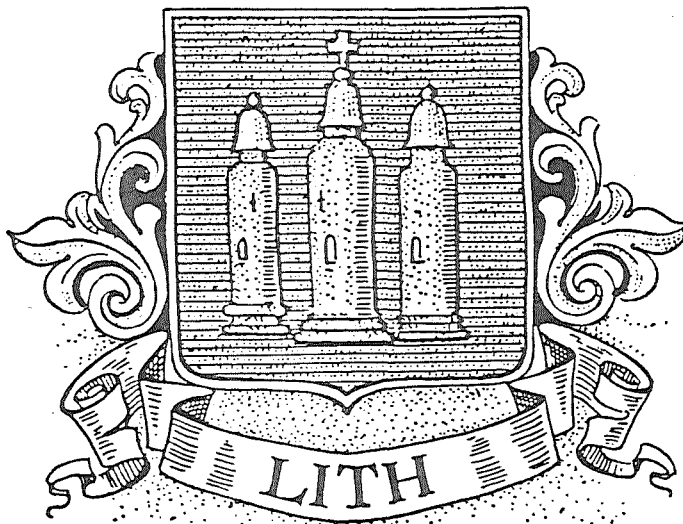
De gemeentevlag en -wapen:

De gemeentevlag is helemaal wit, in het midden het gemeentewapen.

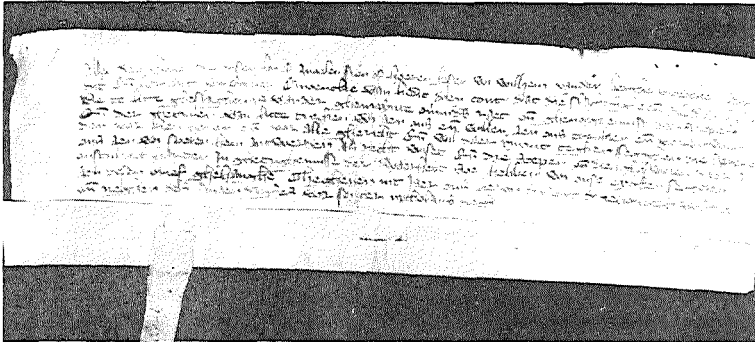
Het wapen is lazuur beladen met drie torens van goud. De drie torens zouden wijzen op vroegere verblijfplaatsen van de Hertogen van Brabant.

Lith komt van het romeinse Litta, dat doorwaadbare plaats betekent.

Verder delen wij U mede, dat onze gemeente niet in het bezit is van een officiëel vastgestelde gemeentevlag.

Gemeente Lith
Postbus 10.000
5397 ZZ Lith
Telefoon (04128) 1731
Rabobank Lith-Teeffelen
en Oyen
bankgironr. 12.94.00.262
Postrekening 10 70 106
t.n.v. gemeentebestuur
van Lith

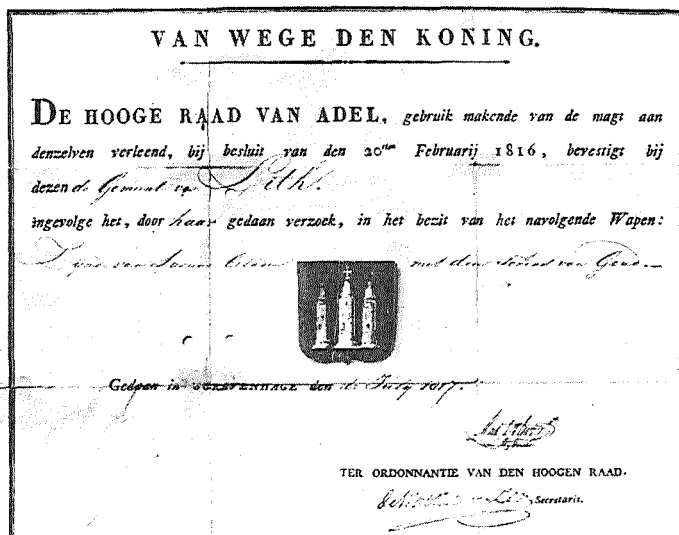
Deze oorkonde van 2 december 1359 is het oudste stuk in ons gemeentearchief. Ze hoort bij het archief van het dorp Lith en handelt over een verkaveling van landerijen aldaar door het bisdom Luik. Krachtens een raadsbesluit in 1982 kon het stuk worden schoongemaakt en gekonserveerd bij het restauratie-atelier De Tiendschuur te Tilburg.

HET WAPEN VAN LITH

Bij ordonnantie van 16 juli 1817 van de Hooge Raad van Adel werd het wapen van de gemeente Lith vastgesteld: "Zijnde van lazuur (= blauw), beladen met drie torens van goud".

Het wapen als zodanig moet al eeuwenoud zijn. Immers, aan een oorkonde uit 1427 hangt een zegel van de schepenen van Lith waarop dezelfde drie torens zijn afgebeeld.

De samenvoeging met de vroegere gemeenten Lithoijen, Oijen en Teeffelen en Alem-Maren-Kessel heeft geen invloed gehad op het gemeentewapen.

Lith; een Luikse kerkafbeelding in Maasland.

In 1202 stellen de domkanunniken van Luik een pastoor aan te Lith. Ook de tienden blijken in 1211 aan dit kapittel te behoren; in 1265 vormt een hof het centrum van zijn bezittingen aldaar. Onder voortdurende druk van Brabant wisten de kapittelheren er zelfs een zekere soevereiniteit te handhaven. Dit hield men op den duur niet vol; aan het einde van de zeventiende eeuw trekken de Staten-Generaal als opvolgers van de hertogen van Brabant het oppergezag voorgoed tot zich.

Het ligt voor de hand, dat het schependomszegel, waarvan het oudst bewaarde exemplaar uit 1359 dateert, in zijn figuratie een toespeling bevat op degene, namens wie de schepenen rechtsmacht en overheidsgezag uitoefenden. Vergelijking met de zegels van het St.Lambertuskapittel wijzen echter uit, dat de drie torens op het schependomszegel niet daaraan ontleend zijn. De zegels van het kapittel vertonen namelijk een tafereel: de moordaanslag op Sint Lambertus ¹).

De officialiteit (kerkelijke rechtbank) die aan het bisdom Luik verbonden was, gebruikte 1214-1224 een zegel, waarvan de afbeelding verbluffend gelijk op die op de latere schependomszegels van Lith. Tussen 1224 en 1236 is het Luikse zegel door een ander vervangen ²).

Het officialiteitszegel, en dus ook het schependomszegel, geeft een gestyleerde afbeelding van de romaanse gevel van de kathedraal van St.Lambertus te Luik, zoals deze er rond 1200 uitzag. Het zegel vertoont onder de drie torens waarschijnlijk de reliekenkist van St.Lambertus, die het kerkportaal aan het gezicht onttrekt. Op het Lithse zegel komt deze niet voor.

Het gemeentewapen van Lith, in 1817 verleend, heeft op een veld van lazuur (blauw) drie los naast elkaar geplaatste torens van goud. Het wapen vormt een omzetting van het zegelbeeld. Bij gebrek aan gegevens zijn de rijkskleuren (gouden wapentekens op azuur of blauw) toegepast.

Het zou daarom aanbeveling verdienen:

a. de drie torens in het wapen te vervangen door de afbeelding van het kerkgebouw, overeenkomstig het oudst bewaarde schependomszegel, in vergelijking met dat van de officialiteit. Daartoe dienen goede foto's van de zegels te worden gemaakt, aangezien de door Van Tongerlo afgebeelde niet voldoende details verschaffen.

b. als kleuren voor het herziene wapen die van Luik te gebruiken (goud op keel of rood) tenzij bij onderzoek te Luik zou blijken, dat het kapittel van de Lambertuskathedraal andere kleuren gebruikte.

1. Ed.Poncelet, "Le martyre de Saint Lambert et les sceaux", *Bulletin de la Société des bibliophiles Liégeois* V (1892-1893) 168-176.

2. E.Brouette, "Les sceaux utilisés au Moyen Age par l'officialité Liégeoise", *Revue Belge de numismatique et de sigillographie* 107(1961)185-190.

W.A.van Ham

p/a postbus 35

4600 AA Bergen op Zoom

Beste Henk,

Hierbij wat gedachten en schetsjes met betrekking tot Lith en Nistelrode. Mocht je van plan zijn één of beide van de gemeenten conform te benaderen, laat mij dit dan weten. Dan zal de commissie voor wapen-en vlaggenkunde een adhesie-betuijing naar het desbetreffende gemeentebestuur zenden.

Nota verdient nog, dat ik van 10 juni t/m 4 juli met vacantie buiten het land zal zijn.

Overigens, met vriendelijke groet en succes wensend,

(Willem van Ham).

12. Lith, 22-7-1359

13. Lith, wrijfplaatje van een
zegel van het type-1576

14. Lith, sluitzegel 10-8-1798

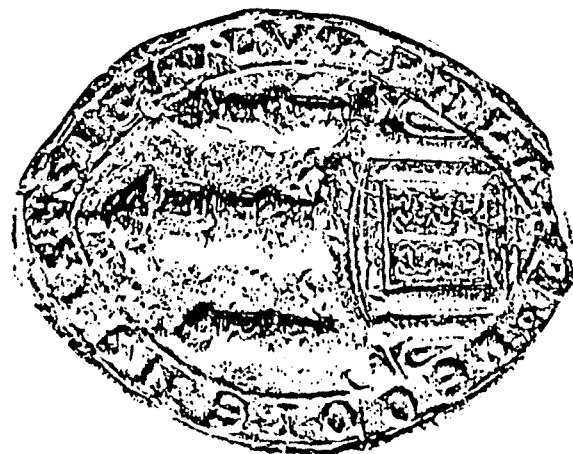
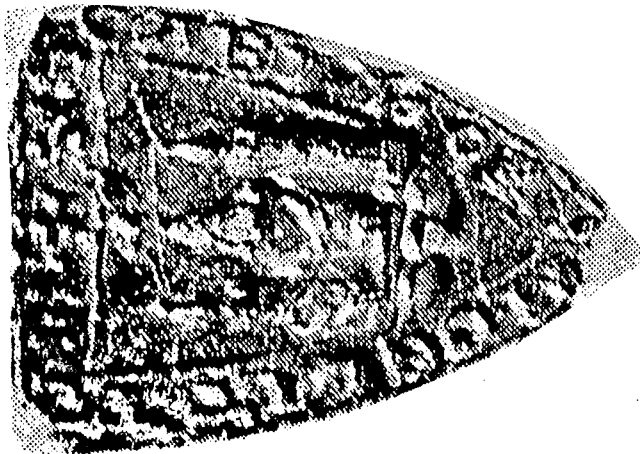

13. Lith, wrijfplaatje van een
zegel van het type-1576

-1359

14. Lith, sluitzegel 10-8-1798

Op het eerste gezicht lijkt de titel van dit artikel op een vergissing te berusten: de meervoudsvorm "wapens" strookt immers niet met de werkelijke situatie. De gemeente Lith heeft maar één gemeentewapen en wel bestaande uit drie gouden torens op een blauw veld. Bij nader onderzoek blijkt echter, dat het hierbij gaat om het laatst overgebleven gemeentewapen in het huidige gemeentelijk grondgebied, dat immers ontstaan is uit de oude gemeente Lith (met bovenomschreven wapen) met toevoeging in 1939 van de gemeente Lithoijen (zonder wapen) en de gemeente Oijen en Teeffelen (met een eigen wapen) en in 1958 van Maren en Kessel, afkomstig uit de gemeente Alem c.a.

I Iets over gemeentewapens

De herkomst van (heraldische) wapens is onbekend, doch moet zeker tot de vroege middeleeuwen teruggaan. In een tijd, dat slechts weinigen de kunst van het lezen en schrijven verstonden, kon men aanzienlijke personen, maar ook dorpen en steden, herkennen aan hun eigen wapen.

Tot aan de Franse tijd werd het plaatselijk bestuur in onze streken onder andere vaak gevormd door schepenbanken, die tevens recht spraken. Om hun akten officiëel te maken, werden die bezegeld met een eigen zegel. We kennen de schepenbankszegels van Alem, Maren, Kessel, Lith, Lithoijen en Oijen. Teeffelen hoorde bij de schepenbank Megen.

In de Franse tijd werden de schepenbanken afgeschaft en werden de gemeenten ingesteld. De rechtsgebieden daarvan kwamen veelal overeen met de schepenbanken. Alleen Teeffelen werd bij Oijen gevoegd. Officiële akten werden toen eerst met de Jakobijnenmuts (vrijheid, gelijkheid en broederschap), later met de Franse adelaar gezegeld. De oude zegels werden gezien als overblijfselen van het middeleeuwse feodale systeem, dat men zojuist had afgeschaft en gingen dan ook vaak verloren.

In 1815 werden de gemeenten verzocht hun eventuele gemeentewapens te laten registreren bij de Hoge Raad van Adel, een in 1814 ingesteld college, dat de koning moest adviseren in zaken van adel en heraldiek. De wapens van Alem, Maren, Kessel, Lith en Oijen en Teeffelen, soms gebaseerd op de schependomszegels, werden officiëel ingeschreven en goedgekeurd. Van de gemeente Lithoijen werd nooit een wapen ingeschreven.

In 1819 werden de gemeenten Alem, Maren en Kessel samengevoegd, waarbij het wapen van Alem het gemeentewapen werd. Om een of andere reden is echter ook het wapen van Maren nog in gebruik gebleven.

de toenmalige tekenaar de grondvorm van de torens niet veranderd in een schaakstuk-achtige toren, hetgeen dan wel heraldisch juist zou zijn geweest. Sinds 1817 heeft het gemeentewapen weinig fundamentele veranderingen ondergaan (zie fig.3)

fig.3 Modern (ambtsketen)

De betekenis van het Lithse wapen is moeilijk te achterhalen. Reeds in bovenaangehaald schrijven uit 1815 deelt de burgemeester mede: "... 't wapen dezer Gemeente, Gestaande in drie torens, terwijl wij uwe Excellentie tot ons Leedwezen moeten betuigen, dat niet tegenstaande de door ons gedane Recherches in genomen informatie 't ons niet mogelijk is geweest met opzicht tot den oorsprong in de verkrijging van 't zelve als te kunnen ontdekken als alleen dat men volgens traditie of overlevering weet, dat het Parochiaal Kerkgebouw alhier op eene gedistingueerde wijze met drie torens is versierd geweest, waar uit sommige den oorsprong van dit wapen willen afgeleid hebben..."

Deze overlevering schijnt ook nu nog te bestaan.

Gaat men inderddad het middeleeuwse zegel bekijken, dan is er tussen de torens, zoals reeds eerder beschreven, een soort zadeldakvorm te zien, alsof de drie torens één geheel vormen tot een kerkgebouw. De verklaring uit de overlevering klinkt dus alleszins plausibel.

Een moeilijkheid vormt echter de localisering van de torens in de werkelijkheid. De burgemeester van 1815 had met zijn "Parochiaal Kerkgebouw waarschijnlijk de katholieke kerk op het oog. Deze staat echter op de plaats waar de katholieke schuurkerk gevestigd was (sinds Lith in 1671 definitief in noord-Nederlandse, dus protestantse, handen kwam, was de oorspronkelijk katholieke kerk in handen van de Nederlands-Hervormde gemeente en is dat ook steeds gebleven). Het middeleeuwse wapen kan dus zeker niet betrekking hebben op de (veel recentere) katholieke kerk. In principe zou het wel mogelijk

III Het wapen van Kessel

Het dorp Kessel was vroeger een heerlijkheid: een gebied, waar een heer (die van Kessel noemde zich wel baron) zijn gezag uitoefende. De Heerlijkheid Kessel had het volgende wapen, zijnde een zilveren schild, beladen met een beurtelings gekanteelde, zwarte dwarsbalk (fig. 4)³

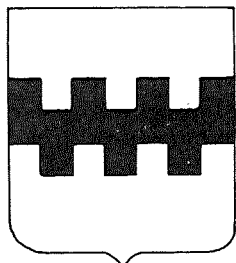
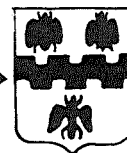

fig.4 Heerlijkheidswapen van Kessel

fig.5 Wapen van de fam. Van Kessel

Het is merkwaardig (doch wel verklaarbaar), dat een geslacht Van Kessel, dat in de XVe eeuw enige schepenen en in de XVIe eeuw een hoogschout aan 's Hertogenbosch leverde, een van het bovenstaande afgeleid wapen had (fig. 5), door Brock gecopiëerd uit het Wapenboek van het Illustere Broederschap te 's Hertogenbosch.⁴

Ook het schepenbankzegel blijkt afgeleid van het heerlijkheidswapen. Aan een oorkonde van 8 januari 1409⁵ bevindt zich het volgende zegel (fig.6):

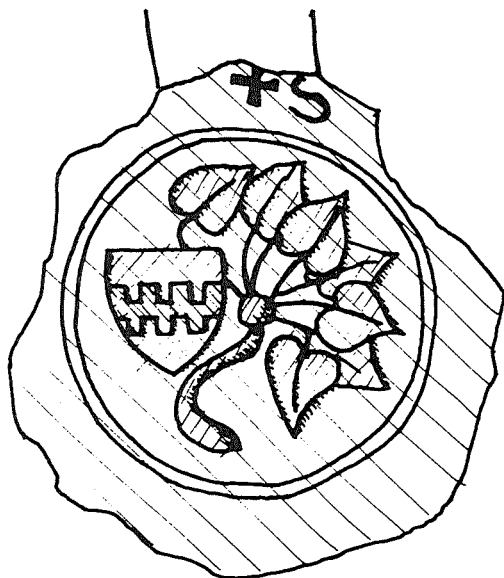
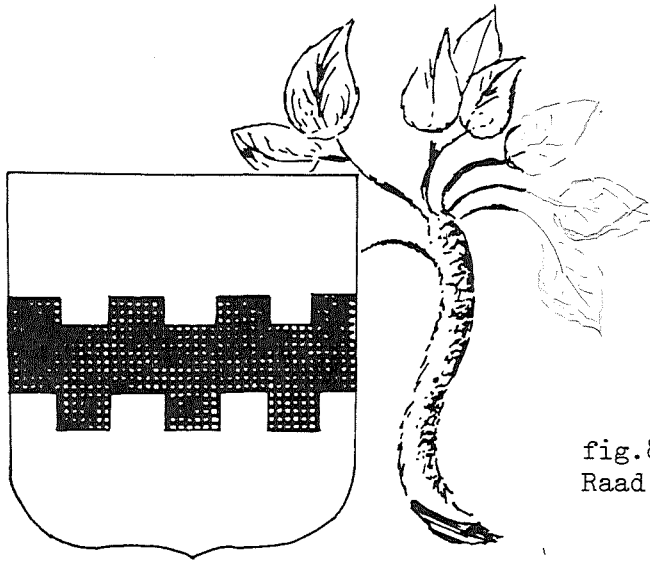

fig.6 Schependomszegel van Kessel, oorkonde van 8 januari 1409

Merk op dat het schildje het heerlijkheidswapen bevat en dat dit vergezeld gaat van een boom met grote, hartvormige bladeren. Het betreft hier een lindeboom, waarbij het een gewone gang van zaken is, dat de bijzondere vorm van de lindebladen tamelijk groot wordt

wenste men het onderscheid tussen heerlijkheidswapen en gemeentewapen te handhaven (fig 8).

Reconstruec door
wa van Ham
23-9-1909

fig.8 Vastgesteld door de Hoge
Raad van Adel ±1815

(16 jul. 1817
v.d.m.)

Toen uiteindelijk de gemeente Alem, Maren en Kessel werd opgericht, werd het wapen van Kessel in 1819 als zijnde "vervallen" in het register van de Hoge Raad van Adel doorgehaald.

Dan blijkt het te bestaan uit "een blaauw schild, beladen met een loopende goude leeuw".⁹ Ook het wapen van Maren wordt in 1819 als zijnde vervallen doorgehaald. Vreemd genoeg is het toch nog enige tijd in gebruik gebleven, zoals blijkt uit de ambtsketen van de gemeente Alem, Maren en Kessel (fig. 11).

fig.11 Ambtsketen van de gemeente Alem, Maren en Kessel

VI het wapen van Oijen

Oijen is het enige dorp van de gemeente met een heilige in het wapen. Vele andere Brabantse dorpen hebben dat ook, hoewel deze, naar het schijnt, niet alle origineel zijn.¹³

Het schependomszegel, gehecht aan een oorkonde uit 1481¹⁴, zag er als volgt uit (fig.15):

fig.15 Schependomszegel van Oijen, oorkonde van 25 juli 1481

Men ziet de H.Servatius (de kerk van Oijen is aan deze heilige, die bisschop was van Maastricht en in 384 aldaar gestorven is, gewijd), met een palm in zijn rechterhand, gezeten op een troon in brede, gotische vormen. Let op de frappante overeenkomst tussen deze tekening en die, welke op de voorzijde van de tussen 1380 en 1390 door Maria van Brabant te Oijen geslagen munten afgebeeld staat (zie pag. 79-III-a van dit tijdschrift).

De afbeelding vond zijn voortzetting in het gemeentewapen, dat in 1816 werd bevestigd (zie pag. 79-II-7 en fig.16):

De bisschop, nu ter bevestiging van zijn ambt voorzien van een bisschopsstaf, dekt een schild met twee klimmende leeuwen, waarvan de herkomst niet geheel duidelijk is. Is dit een vroeger wapen van Teefelen (dat toen immers met Oijen verbonden werd), of zelfs een vertekening van het, verloren, Lithoijense wapen?

De ambtsketen laat weer alleen de bisschop zien, nu ten voeten uit

- tewapens, 's Gravenhage, 1862
- 4 A.C.Brock, De Stad en Meyery van 's Hertogenbosch of derzelver beschrijving, tweede afdeeling, handschrift rond 1825, uitgave Veghel, 1978, p. 324^b en 357.
 - 5 Oud-archief Grootziekengasthuis te 's Hertogenbosch, inv.nr. 2794, 8 januari 1409.
 - 6 C.Pama: Rietstaps Handboek der Wapenkunde, Leiden 1961, oorspronkelijke uitgave 1856, p. 166.
 - 7 Gemeentearchief Lith, oud-archief Kessel, inv.nr. 25, 1777-78
 - 8 Oudarchief Grootziekengasthuis te 's Hertogenbosch, inv. nr. 3391, dd. 23 februari 1373.
 - 9 A.J.v.d.Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden (1836-51).
 - 10 Oudarchief Grootziekengasthuis te 's Hertogenbosch, inv.nr. 2818, dd,27 nov.1456.
 - 11 Pama, zie noot 6
 - 12 v.d.Aa, zie noot 9
 - 13 Brabants banier en blazoen, Hilvarenbeek 1978
 - 14 Oudarchief Grootziekengasthuis te 's Hertogenbosch, inv. nr. 3052, dd. 25 juli 1481